

UDK 32.019.5(497.16)“1989/2013”

Izvorni naučni rad

Boban BATRIĆEVIĆ (Cetinje)

Fakultet za crnogorski jezi i književnost – Cetinje

boban.batricevic@fcjk.me

**RECEPCIJA, REINTERPRETIRANJE I KORIŠĆENJE NJEGOŠEVA
LIKA I DJELA U POLITIČKOJ PROPAGANDI I DISKURSU VLASTI U
CRNOJ GORI OD 1989. DO 2013. GODINE – OD SIMBOLA SRPSTVA
DO EVROPSKOG PUTOKAZA MULTIKULTURALNE CRNE GORE**

U radu se analiziraju nivoi korišćenja Petra II Petrovića u diskursu i propagandi vlasti u Crnoj Gori od tzv. „AB“ revolucije do 2013. godine kad je obilježeno dvjesta godina od Njegoševa rođenja. Akcenat je stavljen na promjenu diskursa o Njegošu i kontekstualizovanje aktuelnih političkih dešavanja s reinterpretiranjem njegova djela.

Ključne riječi: *Njegoš, vlast, Crna Gora, diskurs, propaganda, politika*

Društvena i ekonomska kriza koja je zahvatila Jugoslaviju osamdesetih godina XX vijeka produbila se krajem te decenije. Inflacija, nezadovoljstva, nacionalistički izlivi i sve veće nesuglasice među republikama otkrivale su velika oboljenja jugoslovenskoga sistema. Stvoreno je pogodno tlo za narastanje populističkih pokreta i nacionalnih emocija što je dodatno ubrzalo raspad te balkanske države. Jedan od faktora koji su bitnije uticali na taj proces svakako je dolazak Slobodana Miloševića na čelo Srbije. Nakon posete Kosovu i njegova promovisanja za „vođu naroda“ te „antibirokratskih revolucija“ koje je njegova vlast potpomogla u dvjema autonomnim pokrajinama (Kosovo i Vojvodina) i u Crnoj Gori, Milošević je otpočeo s procesom proklamovanja centralističkije Jugoslavije u kojoj bi vodeću riječ imala Srbija. Sve se to odrazilo na preostale republike koje nije mogao da kontroliše, pa će Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Makedonija kroz nekoliko godina istupiti iz zajednice i proglasiti nezavisnost. Vođeni velikodržavnim idejama, zaogrnuti crkvenim mantijama i hartijama nacionalističkih intelektualaca, vodeći srpski političari krenuće u rat s načelom „Svi Srbi u jednoj državi“. Rat će se kratko voditi na teritoriji Slovenije, dok se znatno duže krvarenje i stradanje dešavalo u Hrvatskoj i naročito Bosni i Hercegovini. Rat je do 1995. godine

vođen između ostataka Jugoslovenske narodne armije (koju je kontrolisala Srbija) i nacionalnih vojski koje su obrazovane tokom ratnih dešavanja. U toku cijepanja Jugoslavije Crna Gora je ostala uz Srbiju s kojom je 1992. godine obrazovala „malu“ ili „krnju“ Saveznu Republiku Jugoslaviju. U toku tih dešavanja lik Petra II Petrovića-Njegoša i njegovo djelo naći će široku primjenu u javnome diskursu i propagandnome materijalu.

Topljenje *avnojevskih* ideala u Crnoj Gori počelo je ljeta 1988. godine. Jak uticaj nacionalne romantike probuđene Slobodanom Miloševićem zapljusnuće i njezino stanovništvo. Toga ljeta počela su masovna okupljanja po Crnoj Gori na kojima su isticani problemi iseljavanja Srba i Crnogoraca s Kosova, koja će vremenom prerasti u zahtjeve za smjenu „starog“ komunističkog rukovodstva, optuživanoga za antisrpstvo, hedonizam i rasipništvo.¹ „Mlađe“ komunističko rukovodstvo pod neposrednom kontrolom vlasti iz Srbije predstavljalo se kao generacija „lijepih, mladih i pametnih“ koja će u Crnoj Gori raskinuti s birokratizacijom i trošenjem narodnoga novca te modernizovati republiku. Na njihovim skupovima demonstranti će isticati postere s Njegoševim likom, što je trebalo da znači da se vraćaju pravim crnogorskim i srpskim vrijednostima.² Njegoševo ime i stihovi nalazili su se i na mnogim transparentima, naročito oni koji proklinju „velikaše“ koji su „srpsko pleme“ otrovali ‘gorkim sjemenom podjele’.³ Istoričar Šerbo Rastoder zapazio je da se kroz retoriku mitingaša probudila epska, konzervativna i autoritarna Crna Gora koja je u Miloševiću videla svoga vođu. Kosovski mit ponovo je ušao u političko rezonovanje, a čitavome pokretu pridružili su se mnogi intelektualci (naročito Udruženje književnika) i strukovne organizacije. Pod pritiskom de-

¹ Živko Andrijašević & Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*, Podgorica, IZICG, str. 487.

² Videti: Video klip na kanalu YouTube – Prevrat 1989, početak kraja (dokumentarni film). Link: <https://www.youtube.com/watch?v=PYaWqNfgzTs> (17:20–17:35). Pristupljeno: 12. januar 2017. godine. Interesantna je i anegdota koju nam o tim događajima donosi Stanko Cerović: „U jeku srpskog nacionalnog pokreta s kraja osamdesetih godina, kad se na nacionalnim mitinzima izrazio onaj ostatak nacionalne duše koji se nije uspio doreći na titoističkim sletovima, svuda je bila istaknuta Njegoševa slika. Ne znajući ko je Njegoš i ne znajući ko je Slobodan Milošević, jedan francuski list je prenio fotografiju sa jednog od mitinga na kojoj se u prvom planu nalazi brkati klovn koji drži Njegoševu sliku. Njegoš je tako ispao prilježan aktivista u revoluciji srpske policije. (...) Pošto se klicalo političkom vođi, francuski novinari su dopisali legendu: srpski manifestanti nose sliku Slobodana Miloševića. (...) I zaista je Njegoš, u glavama ljudi njegovog jezika, ma šta oni mislili da misle o njemu, zauzeo Miloševićovo mjesto, postao paranoidni folklorno-birokratski vođa i demagog.“ Izvor: Stanko Cerović, *Njegoševe tajne staze*, Podgorica, 1996, str. 5–6.

³ Mark Tompson, *Izvod iz knjige rođenih – priča o Danilu Kišu*, Beograd, 2014, str. 314. Govoreći o biografiji Danila Kiša, Tompson pravi odlične paralele o nekim crnogorskim piscima, a u svojoj studiji osvrnuo se i na zloupotrebe Njegoševa lika i djela u sukcesivnim političkim platformama.

monstracija Predsedništvo CKSK Crne Gore januara 1989. godine podnijeće neopozivu ostavku, a na vlast će doći nova garnitura političara, od kojih će mnogi i danas biti ključne figure na crnogorskoj političkoj sceni. Nova vlast nije imala odbrambenog mehanizma prema srpskom nacionalizmu, a njihovo faktičko glasilo *Pobjeda* počće veliku kampanju protiv neistomišljenika i protivnika puta kojim je krenula Crna Gora. Zvanično tumačenje Njegoša u tome periodu, uz prećutnu podršku crnogorskih vlasti, iz temelja će se promijeniti u odnosu na ono što je bio kurs prethodne četiri i po decenije. Za razliku od Njegoša koji je interpretiran u duhu borbenoga humanizma, ideja slobode, areligioznosti, sloge, zajedništva i približavanja jugoslovenskih naroda, nove postavke svodile su crnogorskoga pjesnika na pjesnika srpstva, pjesnika pravoslavlja, borca protiv islama i katoličanstva. Iste godine kad je došlo do smjene vlasti simbolično se poklopilo proslavljanje 600 godina od Bitke na Kosovu. Za neke crnogorske institucije to je bila prava prilika da isprobaju performanse svoje nove interpretativne paradigme u kojima će Njegoš zauzeti jedno od centralnih mjesta. U tome je prednjačila Crnogorska akademija nauka i umjetnosti koja je oktobra te godine organizovala naučni skup „Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore“ kako bi promovisala srpstvo i kosovski mit.⁴ Persona Petra II Petrovića na ovome skupu poslužila je kao pokrivalica za modele koji su usisavali crnogorski identitet i njegovu tradiciju svodile na pravoslavno nasljeđe od Bitke na Kosovu; odvojiti Njegoša od izvornoga crnogorskoga prefiksa i svrstati ga u dualni identitet crnogorskoga srpstva značilo je vratiti crnogorski prostor na period između dva rata. Akademik CANU i urednik zbornika sa skupa, istoričar književnosti Milosav Babović, iznio je na simpozijumu neistinu koju je predstavio kao naučnu činjenicu da je Njegoš napravio crnogorsku kapu opšivši je kosovskom tragedijom, kako bi svakodnevni život Crnogoraca bio prožet njome.⁵ Po njemu je crvena čoja na crnogorskoj kapi simbol prolivene krvi na srpskoj zemlji, a crna svila-omotnica u stvari korota za Kosovom. Iako se na crnogorskoj kapi nosio crnogorski grb ili inicijali vladara, to ovom akademiku nije smetalo da kaže da je zlatni vez u njenome uglu – grb Nemanjića – koji je predvodio Crnu Goru u njezinoj borbi za slobodu. Akademik Čedo Vuković u svom govoru na otvaranju skupa govorio je o prisustvu Kosova u crnogorskoj istoriji i umjetnosti. U njegovom shvatanju Kosovo je njihova suština i ono se nalazi u svim značajnijim djelima crnogorskih pisaca, naročito kod Petra II

⁴ Dragutin Papović, *Intelektualci i vlast u Crnoj Gori 1945–1990*, Matica, Podgorica, 2016, str. 440.

⁵ Milosav Babović, „Kosovski mit u Njegoševom ‘Gorskom vijencu’“, *Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore*, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990, str. 111.

Petrovića-Njegoša.⁶ Za akademika Petra Vlahovića Kosovo je okosnica crnogorske istorije za što je uporišta našao u djelu *Religija Njegoševa* negdašnjeg nosioca Hitlerova Gvozdenoga krsta, vladike Nikolaja Velimirovača.⁷ On je bez navođenja istorijskih izvora utvrdio da su Crnogorci u Crnu Goru došli nakon Kosovske bitke. Intelektualac i političar koji je tih godina posebno aktuelizovao Njegoševu srpstvo i kosovski mit u Crnoj Gori bio je Novak Kilibarda, koji je tvrdio da je još crnogorski vladika Vasilije pominjao Miloša Obilića, što je značilo početak boračko-slobodarske misli u Crnoj Gori za kosovsku hrišćansko-žrtveničku ideju.⁸ Komentarišući Posvetu *Gorskoga vijeca* za jedan časopis, Kilibarda „istragu poturica“ vidi kao istorijski događaj i predstavlja je ovako: „Zar istraga poturica u Crnoj Gori kao izviiskra oslobodilačke borbe za sav srpski narod, i stopedesetogodišnja stalna odbrana onoga što se postiglo istragom nema nikakve šanse na istorijskom planu osim nastavljanja borbe neprestane kao opravdanje ideje s kojom se počelo?“⁹ Zato je Njegoš, kao neko ko je spjevao taj događaj – veliki poeta i državnik, za kojeg po Kilibardi nema sumnje da je bio antiislamski i antikatolički nastrojen.¹⁰ Prethodna tumačenja Njegoša koja nijesu dozvoljavala njegovo svrstavanje među srpske pjesnike odbacio je kao *etnogenetičarske* i *štedimlijske* ispade crnogorskih nacionalista, dok je za Crnogorce tvrdio da pripadaju srpskom narodu kritikujući „sve turske, vaticanske i kominternovske tvrdnje“ da kosovski mit u Crnoj Gori propada.¹¹ Jedan drugi intelektualac, Perko Vojinović, za Njegoševu osnovnu misao proglašava „da su Crnogorci Srbi, da su dio srpskog naroda, da je Crna Gora dio srpskih zemalja. Pozivajući se na Srpstvo Njegoš je jasno precizirao svoju narodnu političku misao“.¹² Njegoš je u tumačenjima sve češće predstavljan kao narodni pisac, kao glas naroda, što je išlo u skladu s „narodnom retorikom“ nove „komunističke“ elite koja je termine „radništvo“ i „radnička klasa“ sve češće zamjenjivala riječju „narod“. Njegošev dualni identitet nije mogao smetati liderima nove vlasti, Milu Đukanoviću i Momiru Bulatoviću, budući da su obojica tih godina isticali da crnogorska i srpska nacija imaju zajedničko porijeklo – Bulatović je izjavio i da je Crna

⁶ Govor akademika Čeda Vukovića na otvaranju skupa, *Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralštvu Crne Gore*, str. 11.

⁷ Petar Vlahović, „Kosovska legenda u svetlu usmene crnogorske tradicije“, *Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralštvu Crne Gore*, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990, str. 443.

⁸ Papović, str. 445.

⁹ Novak Kilibarda, „O posveti Gorskog vijenca“, *Ovdje*, br. 238 (1989), str. 23.

¹⁰ Isto, str. 23–24.

¹¹ Papović, str. 445.

¹² Perko Vojinović, „‘Komentari’ filozofa Slobodana Tomovića ili savremene zablude o Njegošu i Crnogorcima“, *Ovdje*, br. 238 (1989), str. 25.

Gora vezana za kosovski mit i simbole i da svaka politička elita mora računati s tim, a Đukanović je smatrao da je Kosovo bedem srpskog i crnogorskog naroda.¹³ Kosovo i Njegoš su te godine bili toliko popularni da je Crnogorsko narodno pozorište organizovalo turneju po Kosovu đe je u nekoliko gradova igrana predstava „Potonja ura Njegoševa“.¹⁴ Iako Petar II nikad nije kročio na njegovu teritoriju, pjesnik Dragan Lakićević objavio je pjesmu „Njegoš na Kosovu“, koja glasi: „Na belom konju Vladika leti / na crnom nebu Bože sveti / Sa blagoslovom Kosovskog Boga / Proleće vrh polja kosovskoga“.¹⁵ Stapanje Njegoša i Kosova značilo je stapanje crnogorskoga naroda sa srpskim, brisanje postignuća komunističke vlasti iz perioda od 1970. do 1988. godine i uobličenje ideja srpskih nacionalista o Crnoj Gori iz redova SANU i Srpske pravoslavne crkve koja tih godina doživljava preporod. Oni su našli plodno tlo među brojnim crnogorskim političarima i intelektualcima, medijima i institucijama, što je samo ugrožavalo crnogorski identitet. Njegoševa popularnost u narodu poslužila je njihovim glasnogovornicima da pravdaju novi ideološki put Crne Gore – njezin povratak na srpska „izvorišta“.

U duhu novoga vremena i zaokreta u nacionalnoj politici crnogorskih vlasti treba posmatrati i dodjelu Njegoševe nagrade 1990. godine. Ne samo da je njezino uručivanje Dobrici Ćosiću, jednome od glavnih ideologa novovremenoga srpskog nacionalizma, izazvalo polemike u crnogorskom društvu, već je i dodatno promovisalo zahtjev koji će početkom devedesetih biti goruća društvena debata – rušenje Njegoševa mauzoleja na Lovćenu i povratak kapele podignute 1925. godine. Nekolike godine koliko je trajala ta rasprava ostaće upamćene kao najagresivniji napad i degradiranje crnogorskog identiteta u novijoj istoriji i ona će pokazati koliko su crnogorske institucije bile slabe, a crnogorska vlast nezainteresovana da se odupre atakovanju od strane srpskih i srpski orijentisanih crnogorskih intelektualaca, koji su u sklopu srbizacije Njegoša sprovodili i srbiziranje čitavoga crnogorskog kulturnog nasljeđa.

Predšednik Skupštine Crne Gore Dragan Radonjić, predajući nagradu Ćosiću, rekao je da se društvo umjetničkim djelima odupire kao istini o sebi, a tek kad je zrelo da se s istinom suoči društvo takvim djelima odaje priznanje.¹⁶ Iako je sistem formalno bio komunistički i jugoslovenski, Radonjić je iskoristio ovu priliku da „prethodni“ sistem nazove totalitarističkim, glorifikujući Ćosićevo djelo kao vrhunski uradak srpske književnosti. Govoreći o njegovoj trilogiji on je zapazio da je u *Vremenu smrti* „sudbina srpske građanske kulture

¹³ O pitanjima nacionalne pripadnosti Crnogoraca tih godina u izjavama Momira Bulatovića i Mila Đukanovića videti: Papović, str. 402–407.

¹⁴ *Pobjeda*, br. 8580 (18. 10. 1989), str. 11.

¹⁵ Dragan Lakićević, „Njegoš na Kosovu“ (pjesma), *Ovdje*, br. 241–242 (1989), str. 13.

¹⁶ *Pobjeda*, br. 8948 (29. 10. 1990), str. 8.

u sučeljavanju s boljševičkim mitom“ ispitana u velikome i složenome zahvatu, a da se *Vreme zla* „predstavlja kao izuzetno angažovano i aktuelno djelo u savremenim previranjima jugoslovenskog društva“ te da je odlična kritika nedavne prošlosti. Trilogija je po Radonjiću sijala i uzvratila njegoševskim sjajem, a veliki duh Petra II više nego uzvišeno pokroviteljstvo najvišeg društvenog priznanja za književnost.¹⁷ Predsednik Predsedništva Crne Gore Branko Kostić, u svojoj je čestitki Ćosiću naveo je da je svojim djelom zadužio srpsku i jugoslovensku književnost.¹⁸ Za Matiju Bečkovića dodjela nagrade Ćosiću značila je oslobođenje Crne Gore od komunizma.¹⁹

Dobrica Ćosić je prilikom primanja nagrade na Cetinju, đe se po njegovim riječima „pravo mora zborit“, zborio u duhu tadašnjih aktuelnih dešavanja, predstavljajući Njegoša kao najvećeg srpskog pjesnika. Njegov govor predstavlja pravi program za buduće srpske ciljeve a iznad svega nagovještava rat koji će zadeseti Jugoslaviju. Ćosićev diskurs bio je protkan vjerskom terminologijom, što je bio prvi put da se na dodjeli Njogoševe nagrade govori u tim kategorijama.²⁰ Nazvavši srpski rod (pod kojim je smatrao i Srbe i Crnogorce) Njogoševim vjernicima, pisac je Njogoša proglasio suštinom „našeg“ nacionalnog bića i moralnim ideologom čitavoga srpstva koji je Kosovom označio tragiku istorijskog bivstvovanja. Nemiri u Jugoslaviji za Ćosića su imali isto značenje kao borbe koje su u XIX vijeku vodili Njogoševi Crnogorci: „A nama je danas ‘tesno odasvud’ kao i Njogošu kad je stvarao Gorski vijenac, i kao njemu sramno nam je od ‘turskog podmićivanja’ i ‘gore nego kuga’“. U patetičnoj rekapitulaciji srpske istorije XX vijeka dobitnik Njogoševe nagrade isticao je da je srpski, pored ruskog, jevrejskog i jermenskog „danas“ u najtežem položaju: „(...) opkoljen je mržnjom koja mu je mir učinila mučnijim od rata“ (!), a da mu je tokom komunističke vladavine oduzimano šecanje koje drugi Njogoš „naš savremenik“ treba da razjasni da bi zaslužili pamćenje i bili nauk potomcima.²¹ Aludirajući na Hrvate i Slovence koji su nekad vojevali u austrougarskoj vojsci Ćosić je o Jugoslaviji rekao da je srpski narod odvela u bespuće pošto je ratna pobjeda pripala i onima „koji su u drugom rovu ratovali“. Sedam decenija u Jugoslaviji on je vidio kao tamničenje srpskoga roda, a onda samo što svojim govorom nije pozvao u rat – „istorijsko vreme isteklo nam je nepovratno, jer kako kaže Njogoš, Srbi ‘za pravilo ludost izabraše’, ‘raspre sjeme posijaše gorko, te s njim pleme srpsko otrovaše’, a onda nam ‘poče demonski mesija, lažne vjere pružat posljedice’. Zato ‘Srp-

¹⁷ Isto.

¹⁸ *Pobjeda*, br. 8897 (8. 9. 1990), str. 9.

¹⁹ Papović, str. 407.

²⁰ Dobrica Ćosić, „Njogošev rod na raskršću“, *Pobjeda*, br. 8948 (29. 10. 1990), str. 8.

²¹ Isto.

skoj kapi svud ime pogibe’, ‘isturči se plahi i lakomi’, pa ‘ujedno su ovce i kurjaci’ (...)‘ Nadživeli smo zla svakolika, vakat nam je da se s najgorijem borimo... Ište svijet neko dejstvije, dužnost rađa neko popečenje, obrana je s životom skopčana’, piše nam Njegoš baš za ove dane. Jer neminovne su velike promene postojećeg poretka i nas u njemu.“(!)²² Pred kraj govora Ćosić je analizirao značaj igumana Stefana iz *Gorskoga vijenca*, s jasnom konotacijom poistovjećivanja „istrage poturica“ s aktuelnim problemima srpstva – „Kako sa što manje žrtava da izađemo na pravi put i okončamo našu današnjicu?“ Stihove „neka bude borba neprestana“ vidio je kao putokaz: „u Njegoša, za ovo doba i naše zadaće, biram njegovo saznanje: naša zla su u nama, najveći neprijatelji su nam među našima. Zato nam je i neodložna borba sa sobom i svojim, ali ne mačem nego duhom (...) Petar II Petrović Njegoš zvao je svoje Crnogorce da ispune kosovski zavet i slede Miloša Obilića. Pripadajući Njegoševom rodu, usuđujem se da današnjim naraštajima Crne Gore predložim da ‘prezirući ljudsko ništavilo’ slede Njegoša i tako ‘Crna Gora izgub da namiri’.²³ Govor je završio riječima da novčani dio nagrade poklanja Fondu za povratak Njegoševe kapele na Lovćen, nazvavši taj svoj čin ispunjenjem Njegoševa zavještanja.

Tim gestom s najvišeg mjesta predviđenog za književnost dao je krila inicijativi koja je od početka te godine preplavljivala javno mnjenje. Naime, Predsedništvo Udruženja književnika Crne Gore je u skladu s aktuelnom politikom vlasti – „vraćanja“ srpstvu i rušenju simbola prethodne nacionalne politike, otišlo korak dalje – iniciralo je rušenje Njegoševa mauzoleja i vraćanje kapele. Iako UKCG nije imao direktnu podršku vlasti, njegovo nezvanično glasilo, *Pobjeda*, ustupilo je sve svoje resurse promociji te ideje. Najvatrenije pristalice rušenja mauzoleja pored UKCG dolazile su iz redova SPC (naročito od Amfilohija Radovića), SANU i nacionalistički nastrojenih intelektualaca i političara. Pošto ta polemika, kako svojim značajem tako i brojem izvora, zaslužuje zaseban osvrt a o njoj je pisano i u nekoliko studija,²⁴ valjalo bi umjesto

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ D. Papović o zahtjevu za vraćanje kapele između ostalog piše: „Književnik Ilija Lakušić je izgradnju Mauzoleja nazvao kulturnim i civilizacijskim grijehom, nepromišljenom grandomanijom, jurišanjem na Lovćen i najekstremnijim oblikom kulturne revolucije. Rušenje Mauzoleja i povratak Kapele na Lovćen podržao je istoričar dr Aleksandar Drašković i izjavio da je rušenjem Kapele na Lovćenu nanešeno poniženje narodu od koga će se stidjeti njegova buduća istorija. Istoričar i teolog dr Ljubomir Durković-Jakšić je pozvao da se učini sve da se kapela vrati na Lovćen i da se Meštrovićev mauzolej ukloni sa Jezerškog vrha. Durković-Jakšić je naveo da je Kapela simbol svekolikoga srpstva. Književnici i novinari: Komnen Bećirović, Momir Vojvodić, Budimir Dubak, Jovan Dujović, Miodrag Tripković, Ranko Jovović, Aćim Višnjić, Jovan Plamenac, Božidar Filipović, Radomir

navođenja učesnika i citiranja njihovih mišljenja iznijeti jedan kolaž naslova članaka ili komentara ispod fotografija iz štampe, koji su sabrani za potrebe ove studije, a nastali su 1990. i 1991. godine kad je kampanja uklanjanje mauzoleja bila najintenzivnija.²⁵ Prenoseći tekstove koji su afirmativno govorili o povratku kapele ili komentare podržavalaca te ideje, novinari su ovako naslovljavali članke: *Kapela, pravo lice Crne Gore, Čekajući pravdu, Prvo oslobodimo Lovćen, Poštovati Njegošev amanet, Kamenje je krenulo, Kapela na Jezerski vrh, Kapelu vratiti na Lovćen, Civilizacijski čin, Vratiti kapelu, Mi smo protiv mauzoleja, Korak prema Lovćenu, Na Lovćenu je bila crkva!, Sa čime pred Njegoša, Šta je Lovćen bez kape nebeske, Vraćanje kosmičke pravde, Vratiti 'razbijenu ikonu', To treba dosanjati, Najviša mjera, Breme našeg pokoljenja, Temelj i krov, Planina se mora uzvisiti, Vraćanje krova otadžbini, Poštovati potonju volju, Da se grijeh ne ponovi, Volja pjesnika pjesništva, Kada će od ovog svetog kamena biti ponovo sagrađena kapela?, Smognimo snage, Kapeli je mjesto na Lovćenu, Pribiranje narodne snage, Sveto mjesto, Ukloniti mauzolej, Budimo umni, Ako Bog dâ, Krov srpstva: Lovćen s kapelom, Povratak pamćenju, Dug pokoljenjima, Svetilište, Trijumf kulture, Iskra srpske nezavisnosti, Amanet, Na vječnoj straži, Oltar pravi, Oprati sramotu, Naš Olimp, Dodir neba i zemlje, Spasimo dušu, Zavješćanije, Pravda, Poštujemo svetinju, Povratak suncu, Obnova sebe, Obraz i dostojanstvo, Narodna staza, Zeleno svijetlo za prosvetitelje, Za Njegoševu kapelu, 'Ja hoću da me saranite na onu crkvu na Lovćenu'.²⁶ S druge strane, dok su izvještavali o*

Uljarević, Bećir Vuković i Petar Četković, uputili su 3. jula 1990. godine pismo javnosti u kojem su tražili da se Kapela vrati a Mauzolej ukloni s Lovćena. U Titogradu je 24. oktobra 1990. formiran Pokretački odbor za povratak Njegoševe kapele na Lovćen. Članovi odbora su bili: Komnen Bećirović, Budimir Dubak, Momir Vojvodić, episkop Nikanor Bogunović, proto Momčilo Krivokapić, dr Novak Kilibarda, dr Vlado Strugar, dr Jovan Striković, dr Aleksandar Drašković, Miodrag Tripković, Ranko Jovović, Radomir Uljarević, Ratko Vulcanović, Jovan Plamenac, Bećir Vuković i Momir Čabarkapa. Odbor je izdao proglašenje u kojem je naveo da Mauzolej na Lovćenu pritiska srpsku dušu, da je boljševička vlast razrušila najveću srpsku svetinju i da tom leleku nema kraja. Odbor je izjavio da je Njegoševa kapela buktinja srpstva i pravoslavlja. Ipak, vlast nije podržala ovu inicijativu, jer je bila sumanutu i dio četničke ideologije.“ Izvor: Dragutin Papović, *Intelektualci i vlast u Crnoj Gori 1945–1990*, str. 445–447. Viđeti još: František Šistek, „Njegoševa grobnica na Lovćenu: Promjene i reinterpretacije spomen mjesta u kontekstu sukcesivnih političkih, ideoloških i nacionalnih projekata 1845–2010“, In: *Narativi o identitetu – izabrane studije o crnogorskoj istoriji*, Matica, Podgorica, 2015, str. 140–143.

²⁵ Najviše naslova preuzeto je iz *Pobjede*. Ostala glasila su: *Barske novine, Ogledalo, Univerzitetska riječ, Ovdje*, te monografija *Vapaj Lovćena* koju je aranžirao Pokretački odbor za povratak Njegoševe kapele na Lovćen, a priredili Momčilo Popović i Vera Gavrilović. Knjiga je štampana 1991. godine u izdanju (naravno) *Pobjede*.

²⁶ Viđeti: Lidija Kaluđerović, *Njegoš u crnogorskim periodičnim publikacijama i zbornicima: 1835–2012*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2013, str. 341–367.

mauzoleju i negdašnjoj njegovoj izgradnji i simbolici za Crnu Goru, birali su ovakve naslove: *Protiv Njegoševe volje, Mauzolej vrijeđa čulo estetike, Daleko ispod Njegoša, I nebo opominjalo rušitelje, Zaboravlja se Njegošev amanet, Veći grob za novu smrt, Planina se buni, Greška neobuzdane vlasti, Mauzolej – germansko proročanstvo, Mauzolej – oltar novom bogu, Kako je obezglavljen Lovćen, Sumrak Lovćena, Umjesto svetišta – čudilište, Počinstva zavjere protiv srpstva, Usjekovanje Lovćena, Otpori uklanjanju kapele s Lovćena, Meštrović fon Lovćen, Londža na Lovćenu, Odbačeno čudilište, Lele nama, Crnogorac bez kape, Krilati Njegoš, pernati starci i ostalo, Nasrnuli na zavjet, Crkva je hrišćanska, mauzolej je paganski, Grijeh nad grehovima, Ko je završio ono što je započeo austrougarski okupator?, Nije hrišćanski, Zemaljska nepromišljenost, Varvarizam, Jednoumlje, Jednoumlje u kulturi, Otkinuta dojka majčina, Posrtanja, Pijucima na kapelu, Kamenje se otimalo, Presuda na stogodišnjicu smrti, Pokoravanje Lovćena, Razorne rane, Džilit, Samo zlo prebrzo, Bezumlje, Zašto je papa ćutao?, Ugašena srpska svijetla: kako je obezglavljen Lovćen?, Razorena planina, Lovćen krcat grijehom, Zatočen sveti prah, Zasužnjen u tamnici, Druga smrt Njegoševa, Pravoslavlje je uništavano, Istraga srpstva, Podlovćenska gomila plača, Da se pridići Njegošu..., Posmrtno mučeništvo, Utamničeni pjesnik, Njegoševe slutnje, Zatočen.*²⁷ Da stvar bude još gora, u prenošenju izjava koje kvalifikuju kritičare ideje o rušenju mauzoleja, birani su ovi naslovi: *Antisrpsstvo kao prokletstvo, Zloupotreba Lovćena, Sramne vojske na Lovćenu, Majstori (samo)poniženja, Nezavisni od istine, Sveci ateističkog vrha, Zaljubljeni u mržnju, Crnogorske ustaše, Lovćenu su glavu srubili titići, Bratomrzija razjeda istinu, Osuđeni, Odbrana grijeha, Mnogo je dušmana, Šovinizam sopstvene nacije...*²⁸

No od naslova iz medija i komentara ispod fotografija u njima još slikovitije govore crteži i karikature objavljivani povodom zahtjeva da se vrati kapela.²⁹ Među njima posebno treba izdvojiti one koji su svojim asocijacijama i kompozicijom pozivali na akciju ili degradirale ljepotu mauzoleja. Jedan od takvih svakako je crtež Mira Glavurtića – Lament nad Lovćenom, koji je kao umjetnički uspješna ilustracija pratio tekst Miodraga Tripkovića u kojemu se zalaže za povratak kapele.³⁰

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

²⁹ Za stručno opisivanje crteža i njihovo iščitavanje veliku zahvalnost dugujem kustoskinjama Umjetničkog muzeja Narodnog muzeja Crne Gore na Cetinju, Snežani Ivović i Ljiljani Karadžić.

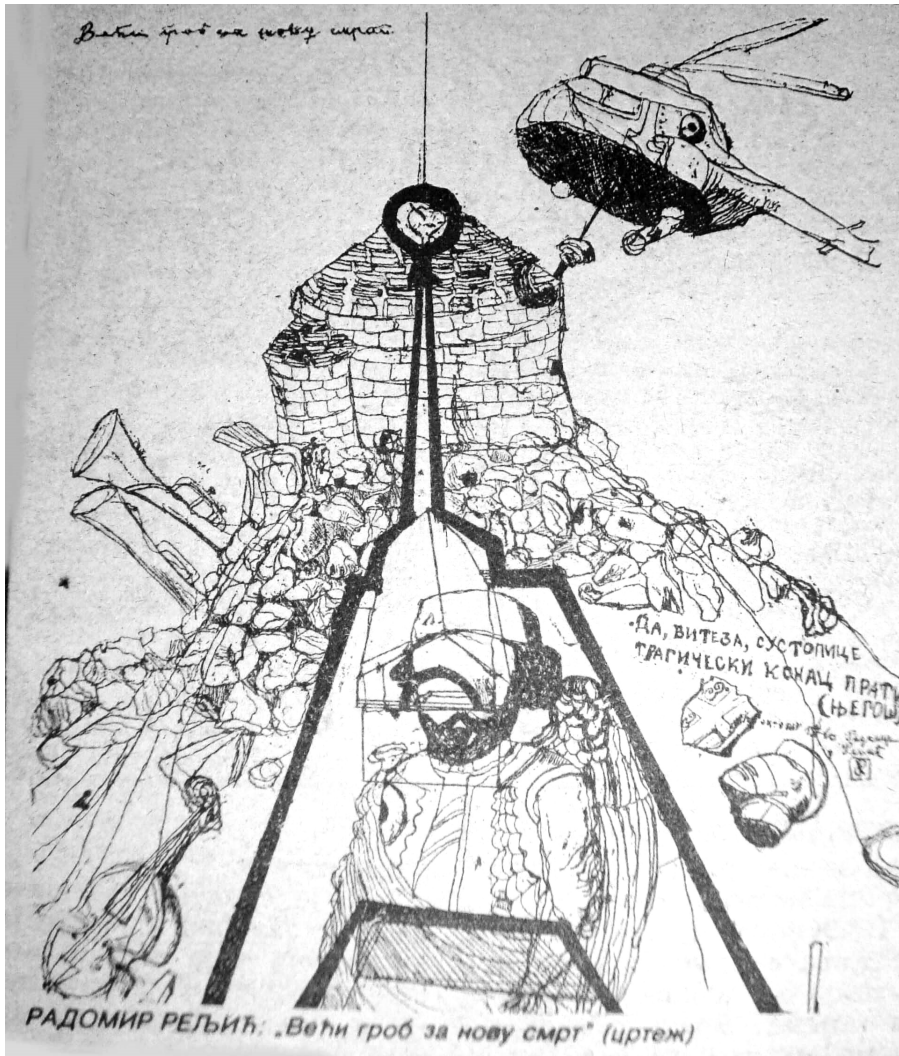
³⁰ *Pobjeda*, br. 8974 (24. 11. 1990), str. 11.

Sl. 2: Miro Glavurtić, „Lament nad Lovćenom“, *Pobjeda*.

Suptilnim linearnim potezima i preciznom šrafurom horizontala i vertikala Glavurtić plastički uobličava kompozicionu strukturu na kojoj se u prvom planu nalazi Njegoš koji u rukama drži odlomljeni vrh Lovćena s kape- lom i pokušava da ga vrati na „staro“ mjesto. Iza Njegoša vidimo Sunce, koje se može posmatrati i kao svetački oreol dok s njegove lijeve strane nalazimo rukom ispisane redove iz Biblije koji su autoru poslužili kao aluzija na ma- zulej: „Dakle, kad vidite grozu pustoši o kojoj govori prorok Danijel, gdje stoji na svetom mjestu – tko čita neka shvati... (Matej 24/15)“. Znatno gora ilustracija od Glavurtićeve s umjetničkoga aspekta, ali direktnija po poruci jeste ilustracija Radomira Reljića – Veći grob za novu smrt.³¹

³¹ *Pobjeda*, br. 8722 (14. 3. 1990), str. 12.

Sl. 3: Radomir Reljić, „Veći grob za novu smrt“, *Pobjeda*.

U toj složenoj kompoziciji preklapaju se dvije priče o novom i starom – o kapeli i mauzoleju. Istaknuta u prvi plan demonizovana pjesnikova fizionomija uokvirena je dominantnom širokom, crnom bordurom, koja simbolizuje stilizovanu formu mauzoleja, naspram krhke strukture kapele u drugom planu koja se pred metaforičkim silama obrušava u bezdan istorije. Ilustracija pokazuje „presvlačenje“ istorije – prekrivanje kapele Njegoševim kovčegom. S desne strane staroga spomenika nalazimo muzičke instrumente, violinu i

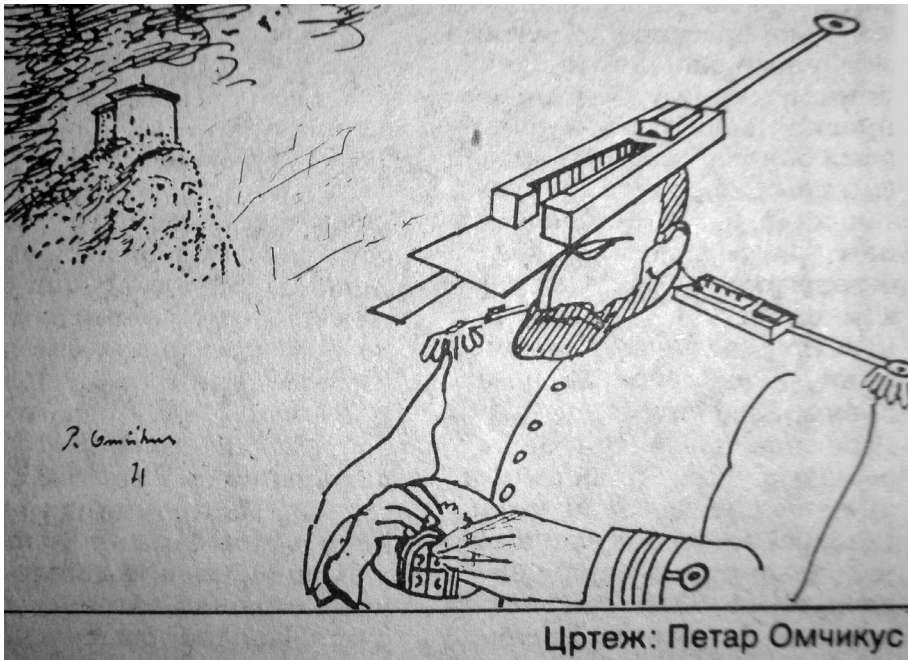
trube koji vjerovatno simbolizuju đavolji orkestar od čijih se tonova kapela urušava – aludirajući na biblijske jerihonske trube; dok s lijeve u formi oburdanog kamena vidimo štit na kojem su insignirana 4 ocila. Ilustracija je praćena Njegoševim stihovima: „Da, viteza sustopice tragićeski konac prati“. Kritika komunizma i prethodne nacionalne politike preko Njegoša najvidljivija je u crtežima Mladena Đurovića i Petra Omćikusa. Đurović je karikirao komunistićki grb Crne Gore za potrebe eseja Dragana Lakićevića – „Lovćenski Bog“ u kojem autor Njegoša proglašava božanstvom, a o prethodnom sistemu govori kao o đavolskom – sistemu bez boga u kojem je jedini bog za prave vjernike koji nijesu prihvatili komunizam bio Njegoš.³²

Sl. 4: Ilustracija Mladena Đurovića, *Pobjeda*.

³² *Pobjeda*, br. 8924 (5. 10. 1990), str. 9.

Na samoj ilustraciji u prvome planu dominira Njegoševa glava čije lice rasparčava antropozoomorfna figura (moguća asocijacija na Moriju), dok se iza glave nalazi demonizovani prikaz „ateističkog grba Crne Gore“ (kako ga je i nazvao Lakićević u eseju) s lovorovim vijencem na čijem se vrhu umjesto petokrake nalazi još jedna antropozoomorfna figura s lautom u rukama, čiji se donji dio tijela metaforički transformiše u figuru koja nalikuje satanističkim figurinama iz Staroga svijeta. Omčikusova ilustracija objavljena je u sklopu intervjua s protojerejom M. Krivokapićem u kojem ističe da kapelu treba vratiti i da više neće zidati male crkve, nego mnogo veće.³³

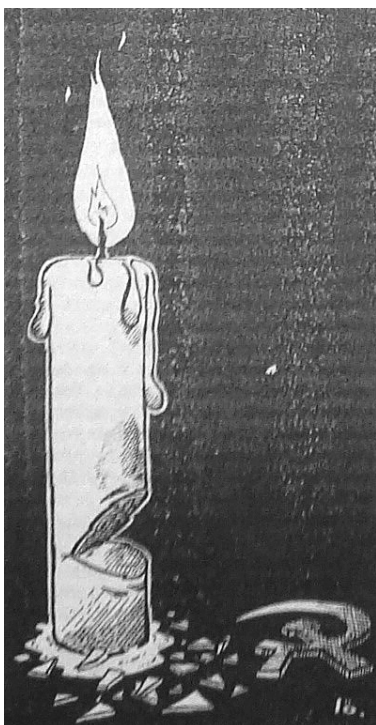

Sl. 5: Crtež Petra Omčikusa, objavljen u glasilu *Barske novine*.

Sumarnim potezima Omčikus je predstavio socrealističko poprsje Njegoša u poluprofilu obučenog u generalsku uniformu s naglašenim epoletama. Epoleta na lijevom ramenu ima stilizovani oblik mauzoleja (i neodoljivo podseća na četku za wc šolju), koji se umjesto kape našao i na Njegoševoj glavi. Vidna je motivacija autora da u skladu sa svojim shvatanjima karikaturalno prikaže uklanjanje „osnovnog“ Njegoševa simbola – 4 ocila – koje je ovaj komunistički Njegoš uklonio s glave i počeo da trpa u svoju kapu koju drži u

³³ *Barske novine*, br. 140 (1990), str. 7–8.

rukama. U lijevom gornjem uglu ilustracije, kao kontrast, sitnim potezima i tačkama prikazan je Njegošev lik u nestajanju koji s tugom gleda na „novog sebe“. On izvire iz stijene na kojoj se nalazi kapela (srastao sa stijenom) koja se polako gubi u dimu. A da je novo viđenje komunizma predstavljano kao direktno uništavanje svega srpskog u Crnoj Gori i Jugoslaviji, svjedoči nam ilustracija za vijest o tome da je studentski klub „FF1“ Filozofskoga fakulteta u Nikšiću organizovao tribinu „Vjera, pjesnička istina i nacija u Njegoševom djelu“, s koje je poručeno da je Njegoš „naš“ najbolji vodič kroz stradanje, putovođa „iz haosa u kojem se i ovog trenutka nalazimo“ pošto Crna Gora od Njegoša nema boljeg antropologa, historičara i etnopsihologa. Na tribini su bešedili Slobodan Tomović i Amfilohije Radović kritikujući Agitprop i bezbožnički sistem, a pored stupca s njihovim govorima nalazimo crtež na kojem u tamnom fonu dominira forma svijeće koja simbolizuje srpstvo, a koja je zašecena pri dnu poput drveta spremnog za obaranje. Pored svijeće leži srp s čekićem s jasnom aluzijom da je oštećena simbolima komunizma.³⁴

Ilustracija V. Janjića objavljena u *Pobjedi*.

³⁴ *Pobjeda*, br. 9684 (14. 11. 1992), str. 11. Crtež potpisuje V. Janjić.

Takvi forsirani stereotipi odnijeli su prevagu u korist srpskoga nacionalizma – jasno se vidi da su oni koji su govorili o Njegošu vrlo često isticali „Njegoša našeg savremenika“ i vrijeme u kojemu žive poredili s njegovim – upravo iz razloga što se u Jugoslaviji spremala velika klanica. Ta „teška vremena u kojima smo se našli“, a o kojima su govorili i Dobrica Ćosić i svi zagovornici kapele, bili su paravan iza kojeg su se krile osvajačke namjere prema jugoslovenskim republikama koje nijesu bile na liniji Beograda. Dok je u Crnu Goru uveliko uvoženo srpstvo, vlast je slijepo slijedila instrukcije Slobodana Miloševića uzevši aktivnog učešća u raspadu Jugoslavije „ratom za mir“. Ljeta 1991. godine sprovedena je mobilizacija rezervnoga sastava JNA u Crnoj Gori, koja je septembra mjeseca raspoređena po istočnoj Hercegovini i okolini Dubrovnika.³⁵ Bizarno zvuči, ali će Njegošev lik biti prisutan i u toj najvećoj sramoti crnogorskoga oružja. O tome nam je zapis ostavio Marc Thompson, koji kaže: „Kad su crnogorske trupe upale na jug Dalmacije u jesen 1991. godine, paleći i uništavajući dok su napredovali ka Dubrovniku, jedan britanski novinar je video neobrijanog vojnika kako deli besprekorne Njegoševe portrete u četiri boje. Njegovi saborci su ih lepili na svaki saobraćajni znak, stablo ili kuću na koje bi naišli. Kad se srpski hercegovački ratni lider, kamiondžija Božidar Vučurović, izrugivao korumpiranosti i truleži Dubrovnika, što je voleo da radi pred novinarima, prizivao je čuvenu scenu iz *Gorskog vijenca* gde jedan od Danilovih vojvoda (komično) kontrastira Veneciju – iskvarenu, perfidnu – sa prirodnom snagom i zdravljem Crne Gore.“³⁶ Thompsonove navode o lijepljenju Njegoševih portreta potvrđuje nam i sačuvani video materijal s dubrovačkoga ratišta.³⁷ O tome da je u štampi govoreno o lukavstvu negdašnje Dubrovačke Republike što je trebalo da bude aktuelno u toku ratnih previranja 1991. potvrđuje nam vrlo vješto spakovana stranica

³⁵ Njegoš je bio motiv jedne pjesme koja aludira na rat. Časopis *Ovdje* objavio je pjesmu „Njegoš 1991“ Dragoljuba Jeknića. Ona glasi: Izlazi Njegoš iz Biljarde, / izvija rukom ukočenom od pisanja, / i gleda u nebo / gde preko zvezda / preleću tanki oblaci. / U Njegoševu bradu se upliće / samo njemu čujan / šum prostranstva, / i niko u tom trenutku u Vaseljenu, / osim Gospoda, ne zna / koliko Vladika pati. / Kako je ovaj svijet bespomoćan, / i pun zla, promišlja Njegoš, / hvatajući se oko Biljarde / za ogradu / od pušaka (izgleda da se pjesnička inspiracija malo više zanjela, budući da se ograda od pušaka ne nalazi oko Biljarde, već oko Vlaške crkve – B. B.) / Plemena spavaju u daljini / spremna za borbu, / čupava kao lavlje / krzno. / Njegoš se okreće Lovćenu, / na kome će kasnije ležati, / i krsti sa tri prsta / moleći Peruna, Vesnu, Dabiživa (ponovo licencija pjesnika, jer je Dabžbog božanstvo, a Dabiživ srpsko ime – B. B.), / i ostale slovenske bogove / da ne bude / izdaja. Izvor: Dragoljub Jeknić, „Njegoš 1991“ (pjesma), *Ovdje*, br. 279 (1992), str. 38.

³⁶ Tompson, str. 315.

³⁷ Videti: Video klip na kanalu YouTube – „Sa Lovcena vila klice oprostite nam Dubrovnicu“. Link: https://www.youtube.com/watch?v=oyMn99_nD2o (0:18–0:21). Pristupljeno: 20. januara 2017. godine.

jednoga crnogorskog medija o Njegošu iz decembra te godine. Naime, jedna kolumna posvećena je Njegoševim stihovima Dubrovniku „Dubrovniče, prelijepi grade! / Dubrovniče, svači podložniče“ s komentarom njegova sekretara Milorada Medakovića koji kazuje da se Dubrovačka Republika udvaraše svakom, „pa i mitijaše silne, da joj ostave i poštede život...“³⁸ Kad je rat u Bosni i Hercegovini u pitanju, možemo istaći da je malo đe Njegošev lik bio zloupotrijebljen kao onđe, o čemu bi se mogla napisati posebna monografija. Iako crnogorska vojska u Bosni nije imala aktivnog učešća, neki dobrovoljački odredi iz Crne Gore išli su da ratuju na strani ratnih zločinaca Ratka Mladića i Radovana Karadžića. Kad je svršen rat, Karadžić se hvalio da je tokom njegova početka (1992) stalno mislio na Njegoša pošto su se stvari odvijale baš kako ih je on predskazao – „znao sam *Gorski vijenac*, njegov veliki ep, napamet“.³⁹ U toku sukoba u Bosni bio je uspostavljen i „Orden Njegoš“ koji je Karadžić dodjeljivao svojim vojnicima koji bi se istakli u borbi protiv muslimana.⁴⁰ Crnogorski mediji prenosili su 1992. u sklopu izvještaja s ratišta kako Trebinjci dobro čuvaju Njegošev spomenik – a da se i dobro „tuku koliko ih ima ovdje“.⁴¹ A kad se stara Jugoslavija u konačnici raspala i za prvog predsjednika „krunje“ Jugoslavije izabran Dobrica Ćosić, doći će do preimenovanja vojske u Vojsku Jugoslavije. U njezinu časopisu *Vojska*, koji je favorizovao militarizam, slavio „pobjede“ s ratišta širom bivše države i otkrivao svjetske zavjere protiv srpstva, pisano je o Njegošu i *Gorskome vijencu*. Oglas objavljen u tome mediju u pozivu vojnicima i čitaocima da se pretplate na Njegošev spjev, karakteriše ga kao srpsku Bibliju kojoj se nijedna druga srpska knjiga po svojoj slavi ne može primaći – „zato je Srbi i smatraju svojom najvećom knjigom (...)“.⁴² Tu je navedeno da je Njegoševo djelo zasnovano na istorijskom događaju s kraja XVII vijeka, kad se srpski narod u Crnoj Gori našao pred biti ili ne biti. (!)

U tome medijskom mraku i neviđenoj ofanzivi na neistomišljenike bilo je teško doći do prostora u štampi. Protiv dodjele Njegoševe nagrade Ćosiću, pansrpskog hegemonizma i rušenja mauzoleja, ratne histerije i nacionalizma, ustao je dio crnogorskih intelektualaca i političara koji nije bio na trasama politike nove vlasti. Oni su za razliku od ljudi s kojima su sukobili svoja mišljenja bili u nemogućnosti da svoje stavove štampaju na dnevnom nivou, budući da im je *Pobjeda* rijetko otvarala prostor, već su to uglavnom radili u novo-

³⁸ *Cetinjski list*, br. 354 (19. 12. 1991), str. 9.

³⁹ Tompson, str. 315.

⁴⁰ Damjan Pavlica, „Političko čitanje *Gorskog vijenca*“, portal Peščanik. <http://pescanik.net/politicko-citanje-gorskog-vijenca-ii/> Pristupljeno: 20. januara 2017. godine.

⁴¹ Rajko Petrov Nogo, „Dobro čuvaju Njegoša“, *Sjutra*, 14. 10. 1992, str. 25.

⁴² Aleksandar Bakočević, „Satanisti i Njegoš“, *Liberal*, 2. 11. 1993, str. 4.

osnovanome neđeljniku *Monitor* ili nekim stranačkim glasilima (tih godina u Crnoj Gori će se pojaviti prve političke stranke poslije Drugoga svjetskog rata).⁴³ Okupljali su se oko nekoliko novoosnovanih crnogorskih organizacija poput Crnogorskog PEN centra, Crnogorskog društva nezavisnih književnika (CDNK) – koji su nastali istupanjem određenoga broja članova iz UKCG koje je iniciralo rušenje mauzoleja, potom Matice crnogorske (1993) i nekih procrnogorskih političkih partija poput Liberalnog saveza Crne Gore i nešto kasnije – Socijaldemokratske partije Crne Gore. U svojim tekstovima branili su crnogorski nacionalni identitet, branili muslimane i katolike, kritikovali povampirene velikodržavne ideologe i borili se protiv koraka vlasti koja je uzela učešća u srpskoj ratnoj agresiji.⁴⁴ Tokom napada na Dubrovnik pristalice i simpatizeri LSCG pjevali su na glavnome cetinjskom trgu ispred Dvorca kra-

⁴³ Godine 1989. osnovano je udruženje građana *Demokratska alternativa*; januara 1990. *Liberalni savez Crne Gore* (koji se zalagao za njegovanje tradicije crnogorskoga naroda, multikonfesionalnosti, načela liberalizma, očuvanje Jugoslavije i nešto kasnije za nezavisnu Crnu Goru); zatim su osnovane *Nezavisna organizacija komunista*, *Ekološki pokret*, *Stranka nacionalne ravnopravnosti* (koja je okupljala muslimane), *Narodna stranka* (desni konzervativni centar naslonjen na srpski nacionalizam), *Partija socijalista*, *Socijalistička partija*, *Demokratski savez* (partija Albanaca), dok će 1991. godine *Savez komunista Crne Gore* promijeniti ime u *Demokratsku partiju socijalista* te do danas vršiti vlast u Crnoj Gori. Izvor: Andrijašević & Rastoder, str. 490.

⁴⁴ Za odbranu Njegoša od srpskog nacionalizma, odbranu mauzoleja i istupanje protiv dodjele nagrade Dobrici Ćosiću, u toku 1990. i 1991. godine, videti: Stanko Cerović, „Za granicom prosvetšenoga svijeta“, *Monitor*, 26. 10. 1990, str. 38–39; Željko Ivanović, „Šovinistička farsa“, *Krug*, 3. 11. 1990, str. 42–43; Goran Eraković, „Ja sam za mauzolej“, *Pobjeda*, 12. 12. 1990, str. 2; „Falsifikatom do cilja: Saopštenje za javnost Liberalnog saveza Crne Gore“, *Pobjeda*, 17. 3. 1990, str. 2; Vidosava Jablan, „Čiji su to ‘Koreni’?“, *Monitor*, 2. 11. 1990, str. 8; Veseljko Koprivica, „Nema razlaza Jugoslavije“, *Monitor*, 2. 11. 1990, str. 36–37; Krsto Mijanović, „Vrijeme zla traje“, *Monitor*, 2. 11. 1990, str. 4–5; Pavle Mijović, „Ćosić hoće na Lovćen kapelu“, *Monitor*, 16. 11. 1990, str. 41–43; Đorđije Mirković, „Ne otvarati pitanje“, *Pobjeda*, 8. 3. 1990, str. 10; „Njegoš kao maskota“, *Liberal*, br. 4 (1990), str. 24–25; „Od ‘sumraka Lovćena’ do sumraka razuma“, *Liberal*, br. 2 (1990), str. 15–16; „Rušenje spomenika nedopustiv čin“, *Pobjeda*, 17. 11. 1990, str. 11; „Saopštenje odbora za odbranu Njegoševog mauzoleja“, *Pobjeda*, 13. 12. 1990, str. 2; „Uvreda Njegoša“, *Monitor*, 2. 11. 1990, str. 8; „Uvreda Njegoša i crnogorskog naroda“, *Pobjeda*, 1. 11. 1990, str. 10; Milanka Vujović, „Suluda ideja o rušenju mauzoleja“, *Cetinjski list*, 1. 3. 1990, str. 6; Pavle Mijović, „Antisrpsstvo kao etiketa“, *Monitor*, 18. 1. 1991, str. 42–43; Pavle Mijović, „Gdje na Lovćen, Ćosić će kapelu“, *Monitor*, 11. 1. 1991, str. 42–43; Pavle Mijović, „Politička, a ne crkvena odluka“, *Pobjeda*, 13. 1. 1991, str. 9; Branko Nikač, „Izmišljotine i podvale“, *Monitor*, 1. 2. 1991, str. 4; Vojislav P. Nikčević, „Srpsstvo u Crnoj Gori“, *Monitor*, 28. 6. 1991, str. 36–38; Sreten Perović, „Grb bez kapele“, *Monitor*, 1. 2. 1991, str. 39; Danilo Radojević, „Njegoš nikad nije spomenuo Savu Nemanjića“, *Monitor*, 22. 2. 1991, str. 38; Danilo Radojević, „Prijetnje Njegoševom mauzoleju“, *Liberal*, br. 16–17 (1991), str. 25–27; Ognjen Radulović, „Lovćene kućo moja“, *Monitor*, 21. 6. 1991, str. 51–54; 5. 7, str. 52–54; 19. 7, str. 52–54.

lja Nikole antiratne pjesme i klicali: „Sa Lovćena vila kliče, oprosti nam Dubrovniče, to su bili sve četnici, Momirovi plaćenici“ te tako pominjući mjesto đe Njegoš počiva ispisali slavnu istoriju pacifistički orijentisane Crne Gore. I neke druge partije su na svojim promocijama pominjale Njegoševo ime ili Lovćen ali u drugom kontekstu – Narodna stranka npr. – jedan od njezinih prvaka govorio je da je njihov program napisao narod, rukom Njegoševom i rukom Svetoga Save.⁴⁵ Vladajuća partija, još je prije svog preimenovanja u DPS u jednom od prvih promotivnih video spotova iskoristila Njegošev lik, pored koga su prikazani pejzaži Crne Gore i neki kulturni spomenici.⁴⁶

Promjena i primjena Njegoša u javnome tumačenju crnogorskih vlasti ogleđa se i u redefinisaniu najviše književne nagrade u Jugoslaviji. Vlada SR Crne Gore donijela je 1992. godine odluku da se Njegoševa nagrada dodjeljuje autorima najvrednijih literarnih ostvarenja koja predstavljaju značajan doprinos književnome stvaralaštvu na srpskom jeziku, kao i jezicima „nacionalnih i etničkih grupa“ koje žive u SR Jugoslaviji.⁴⁷ Propisano je da se priznanje dodjeljuje svake treće godine, a za njega nijesu mogla konkurisati djela napisana na hrvatskome, slovenačkome i makedonskome jeziku.⁴⁸ Ono što pada u oči kad je u pitanju jezik jeste jedno od obrazloženja zakona, formulisano da je otvorena „potreba preciznijeg definisanja jezičkog područja“, koje u tački tri kontradiktorno kaže da se nastojao „očuvati njen opšti karakter dajući primat jezičkoj komponenti“.⁴⁹ Suštinsko je pitanje – na koji se način ovakvim rješenjem mogao održati opšti karakter koji je imala Njegoševa nagrada? Da su stvarne namjere bile drugačije motivacije kazuje nam i jedna od potpuno

⁴⁵ Videti: Video klip na kanalu YouTube – Онамо, ’намо – Народна странка, предизборни скуп 1992. Link: <https://www.youtube.com/watch?v=etWZQ8-be1M> (1:10–1:17). Pripstupljeno: 20. januara 2017. godine. Vidno nezadovoljan koliko se Njegoševo ime troši na političkim skupovima jedan se autor odlučio na reakciju napisavši sljedeće: „Sve stranke i partije u Srbiji i Crnoj Gori u svojim izbornim promocijama koristili su stihove iz ‘Gorskog vijenca’. Birači sada imaju priliku da nauče ‘Gorski vijenac’ i evo kako to izgleda po strankama i ličnostima: Demokratska partija socijalista – Od dobra se još bježalo nije, Demokratska stranka Crne Gore – Kad je dobro, neka je i bolje, Socijalistička partija Crne Gore – Čvor ne treba na pravu mladiku, Socijaldemokratska partija reformista – Pregaocu bog daje mahove, Liberalni savez Crne Gore – Provedri mi više Crne Gore, Demokratska narodna partija Crne Gore – Bog sa nama i anđeli boži (...) Stranka demokratske akcije – Čabo sveta, nema u nas hile, Ekološki pokret Crne Gore – Lađa nam je od kora jajeta, Srpska radikalna stranka – Što će đavo u kršćenu zemlju...“ Izvor: Radovan Pejović, „Vladika i njegova riječ“, *Pobjeda*, 22. 12. 1992, str. 14.

⁴⁶ Radenko Ščekić, „Sredstva političke propagande u Crnoj Gori“, *Matica*, br. 48, zima 2011, str. 129.

⁴⁷ *Pobjeda*, br. 9714 (16. 12. 1992), str. 16.

⁴⁸ *Pobjeda*, br. 9703 (5. 12. 1992), str. 12.

⁴⁹ Citirano prema: Ksenija Sekulić, „Zla sudba pustinjaka cetinjaskog“, *Monitor*, 9. 10. 1992, str. 40–41.

nepotrebnih konstrukcija u samome zakonu da će ime dobitnika biti uklesano u Njegoševoj Biljardi – ćirilicom.⁵⁰ Interesantno je uočiti da se tada na čelu Ministarstva kulture i sporta nalazio Ilija Lakušić, jedan od najvatrenijih pobornika Njegoševa srpstva i rušenja mauzoleja (inače 2013. godine dobitnik najviše državne nagrade u Crnoj Gori – Trinaestojulske nagrade).

Naredne godine, prilikom obilježavanja 180 godina od rođenja Petra II Petrovića, došlo je na Cetinju do incidenta kad je grupa građana, nezadovoljna odnosom vlasti i institucija prema Njegošu i crnogorskome identitetu, prekinula naučni skup koji su organizovale SANU i CANU. Skup „Petar II Petrović Njegoš – ličnost, djelo i vrijeme“ otvoren je u Beogradu 27. septembra 1993. godine, a dva dana kasnije se preselio na Cetinje. Otvaranje skupa u srpskoj a ne crnogorskoj prijestonici najbolje pokazuje odnos prema Njegošu, koji je živio, vladao i umro na Cetinju. U jednoj od najava za skup *Pobjeda* je okačila fotografiju Njegoševe kapele ispod koje stoji legenda: „Lovćen, simbol Crne Gore“ – i uz tekst da će se održati simpozijum donijela tumačenje koje *Gorski vijenac* proglašava „Svetom srpskom knjigom“ a tadašnji trenutak poređuje s Njegoševim i vremenom vladike Danila.⁵¹ Za skup je prijavljeno preko trideset pet referata, od kojih je većina uglavnom potirala crnogorski identitet, promovisala srpstvo Crne Gore i kosovski mit. Uz izlaganje referata na Cetinju je bila upriličena izložba „Njegoš – lik i djelo“. Skup je otvorio ministar kulture Crne Gore Gojko Čelebić, koji je rekao da je literatura dijalog izabranih s izabranima te da će skup zacijelo „što bi rekli postmodernisti ‘baciti novi snop svijetla’“ na našu tradiciju, koja je stub pamćenja i oslonac u tuđini.⁵² U ime Cetinja učesnicima i prisutnima se obratio predsjednik SO Cetinje Đorđije Vušurović konstatujući da se Njegoševo djelo često interpretira u funkciji dnevno-političkih interesa i da zbog toga zaslužuje cjelovitu naučnu ocjenu – „nema veće inspiracije kada je riječ o Njegošu nego govoriti o ovom velikanu blizu Cetinjskog manastira“. ⁵³ Ispred CANU, skup je pozdravio Milosav Babović⁵⁴ rekavši da je u pokosovskoj tami Crna Gora očuvala ime i slobodu. Među gostima simpozijumu su prisustvovali predsjednik Crne Gore Momir Bulatović, predsjednik Skupštine Crne Gore Risto Vukčević, prvi čovjek SPC u Crnoj Gori Amfilohije Radović i još neki visoki funkcioneri vlasti. Skup je prekinut u toku izlaganja Milosava Babovića kad je kulturni i sportski radnik Božidar Bobo Bogdanović ustao sa stolice i optužio CANU

⁵⁰ Isto.

⁵¹ *Pobjeda*, 25. 9. 1993, str. 9.

⁵² *Pobjeda*, 30. 9. 1993, str. 9.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Babović je početkom 1993. godine u Beogradu držao uvodno predavanje „Njegoševo srpstvo“ na skupu Srpstvo Crne Gore. Viđeti: *Pobjeda*, 14. 1. 1993, str. 10.

da radi na izdaji Crne Gore.⁵⁵ Nakon kratkih prepirki više od pola prisutnih pridružilo se Bogdanoviću te u glas zapjevalo „Nije ovo Srbija“, a potom „Oj svijetla majska zoro, majko naša Crna Goro“. Dok su pjevali, Amfilohije (Risto) Radović je digao štap i u duhu dirigenta pokušao da im se pridruži, na što su mu oni uzvratili skandiranjem „Risto, satano“ i „Nikad neće Crna Gora bit obala srpskog mora“. Tenzije je pokušao da smiri predsjednik CANU Dragutin Vukotić koji je nezadovoljnima govorio kako to nije politički već naučni skup, a potom ušao u polemiku s Bogdanovićem koji je istakao da se na skupu Njegoš posrbljuje, da se na skupu ne govori Njegoševim jezikom već da se ekavizira (prisutni su nekoliko puta upadali u riječ Milosavu Baboviću ispravljajući ga dok govori „Njegošev spev“ povicima „spjev!“) te konstatovao da se skup o Njegošu ne može otvarati u Beogradu nego na Cetinju. Bogdanović je optužio Vukotića i CANU da Crnu Goru vode u srpsku državu, da na skupu učestvuje veliki broj potpisnika Memoranduma SANU, da je CANU zajedno s Momikom Bulatovićem eksponent i zarobljenik politike Slobodana Miloševića i da „danas“ od Crne Gore rade isto što je uradila Srbija 1918. godine s njenim kraljem Nikolom, njenom vojskom i državom. Nakon salve aplauza od strane podržavalaca riječi Boba Bogdanovića, salom Crnojevića u Vladinu domu zaorilo se „Kralj Nikola na umoru blagosilja Crnu Goru“ a učesnici i organizatori skupa počeli su da napuštaju salu. Zbog toga i incidenata prije početka skupa kada su protivnici politike crnogorskih vlasti prozivali Momira Bulatovića i zaustavljali njegov službeni automobil uhapšeno je nekoliko lica.⁵⁶ Ministar unutrašnjih poslova Crne Gore Nikola Pejaković i Sekretarijat OO DPS Cetinja optužili su za incidente Liberalni savez Crne Gore. DPS je pozvao nadležne organe da hitno preduzmu sve zakonske mjere kako bi počinioci toga „prljavog i neljudskog čina“ bili adekvatno kažnjeni.⁵⁷ Akademici su s druge strane cinično pozivali na oslobađanje „zalutale“ omladine jer se „zbog Njegoša ne hapsi“, napominjući da nije potrebno od njih praviti mučenike.⁵⁸ Simpozijum o Njegošu preseljen je u Podgoricu, đe je bez problema održan.

Takve tenzije nijesu bile samo posljedica nacionalnoga karaktera, Crna Gora je u toku ratnih sukoba bila u velikoj ekonomskoj krizi. Hiperinflacija, rast nezapošljenih na 40%, pad životnog standarda sa 2.300 USD (1989) na 300 i 200 USD (1994), ekonomska blokada i sankcije uvedene SRJ otežavale su život stanovništvu. Tokom 1993. zabilježena je najveća inflacija ikada

⁵⁵ Dešavanja i rasprava sa skupa dostupna na kanalu YouTube – klip „Cetinje 1993.“ Link: <https://www.youtube.com/watch?v=TFJHJv5mqFk> Pristupljeno 23. januara 2017. godine.

⁵⁶ *Pobjeda*, 30. 9. 1993, str. 1.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ *Pobjeda*, 2. 10. 1993, str. 9.

zabilježena u Jugoslaviji – 120 biliona godišnje.⁵⁹ Nagli prijelaz iz politički monolitnog u parlamentarni sistem i pojava političkih partija dodatno su podijelili osiromašeno društvo koje je hranila militantna i huškačka retorika strogo kontrolisanih medija. Narodna banka SR Jugoslavije štampala je novčanice s „mnogo nula“, a na jednoj od njih pojavio se i Njegošev lik.⁶⁰ Kako je satirično primijetio jedan kritičar – za „Njegoša“, nekad jake novčanice, sada se nijesu mogla kupiti ni dva jaja, budući da je inflacija rasla iz dana u dan.⁶¹ Iako se vlast nikada javno nije izjasnila protiv ideje podizanja Njegoševe kapele na Lovćenu, u novonastaloj ekonomskoj situaciji nije mogla izaći u susret tako ambicioznom projektu. Zato je 1994. godine donesena odluka da mauzolej dobije status javne ustanove o čijem će se održavanju brinuti država pošto je nekoliko godina taj spomenik bio potpuno zapušten.⁶² Dvije godine kasnije, oni koji nijesu odustajali od rušenja mauzoleja optuživali su predsjednika Crne Gore Momira Bulatovića da je u toku predsjedničkih izbora (1993) koristio Njegošev lik i „svetu“ kapelu u populističke svrhe, izjavivši da je bolje napraviti dječiji vrtić nego novac trošiti na podizanje crkve na Lovćenu.⁶³

Pored ratova na zapadu, SRJ je potresalo još jedno neriješeno srpsko pitanje – Kosovo. Albanska većina nije se mirila s ukidanjem autonomije već je organizovala paralelne institucije, odbijajući srpsku vlast, što je nakon Dejtonskog sporazuma postao novi faktor nestabilnosti na Balkanu. U simboličnoj ravni Njegošev lik ponovo je našao mjesto. Opština Priština raspisala je konkurs za izradu spomenika Petru II Petroviću, a pobjednik toga nadmetanja bio je crnogorski vajar Pavle Pejović, profesor Akademije likovnih umjetnosti na Cetinju. U svojem obrazloženju umjetničkoga djela Pejović je naveo: „Figura je predstavljena kao stojeća, što je prvi put kad je Njegoš u pitanju. Tu aktivnu stojeću pozu, sa diskretnim poluiskorakom u stranu, što figuru dodatno ‘pokreće’ u prostor, odredila je na neki način činjenica da se spomenik postavlja upravo na Kosovu. Kosovo je, naime i za Njegoša bilo mitsko mjesto, ishodište naše duhovnosti, središnje mnogostruko uporište, oslonac našeg pamćenja, tačka po kojoj se mjeri i suštinsko vrijeme našeg postojanja. Stojeća aktivna figura je, dakle, figura Njegoša koji ‘dolazi na Kosovo’. Gestovi ruku, uz činjenicu da formalno definišu prostorne poente i energetske putanje volumena tijela slijede ovu osnovnu ‘kosovsku’ misao: desna je položena na grudi (‘na srce’), a lijeva je spuštena i sa ispruženim kažiprstom koji pokazuje na zemlju: to je

⁵⁹ Andrijašević & Rastoder, str. 487.

⁶⁰ Radulović Zoran, „Poniženje“, *Monitor*, 22. 10. 1993, str. 21.

⁶¹ Mihailo Radojičić, „Otpozdrav rodu“, *Monitor*, 17. 12. 1993, str. 42–43.

⁶² *Cetinjski list*, 31. 7. 1994, str. 1.

⁶³ *Istok*, br. 19 (1996), str. 26.

moja voljena zemlja.“⁶⁴ Spomenik visok 4,20 metra postavljen je na postament visine 1 m i svečano otvoren na Vidovdan 1996. godine. Rektor Prištinskoga Univerziteta Radivoje Papović je prilikom svečanosti pozvao Njegoša da „ponovi zavjetnu poruku“ – „Odbrana je sa životom skopčana“.⁶⁵ Prema riječima Sretena Perovića, rektor je prilikom obraćanja statui izjavio da Kosovo vaskrsava s vladikom i kreće u svoj daljinar budućnosti, a da je prenoseći vijest o otkriivanju spomenika u Prištini Radio Crne Gore izvijestio da je podignut spomenik „velikom srpskom pjesniku i državniku“.⁶⁶ Prilikom nemira na Kosovu 1999. spomenik će biti uklonjen i uništen od strane albanskih nacionalista.⁶⁷

Od sredine devedesetih jedan dio najsnažnije crnogorske partije DPS počeo polako da pravi otklon od politike Slobodana Miloševića. Predvodnik novoga kursa bio je Milo Đukanović, višegodišnji premijer Crne Gore, nasuprot zagovornika nastavka dotadašnje politike, predsjednika Crne Gore Momira Bulatovića.⁶⁸ Na predsjedničkim izborima 1997. godine Đukanović će odnijeti pobjedu u drugom krugu zahvaljujući podršci koju mu je pružio poziv lidera LSCG Slavka Perovića svojim simpatizerima da ga podrže, kao i platformi koju je potpisao s još nekim crnogorskim, srpskim, albanskim i muslimanskim partijama, kako bi se Crna Gora otrgla od Miloševića. Oba aktera su u toku izborne groznice u svome propagandom aresenalu upotrebljavali Njegoša. Momir Bulatović imao je spot u kojemu se pored Njegoša pojavljuju još Danilo Kiš i serdar Janko Vukotić, dok je Đukanovićev marketing bio suptilniji i simboličniji – na jednom od njegovih plakata bio je prikazan „orah“ što je bila jasna aluzija na Njegošev stih „Tvrd je orah voćka čudnovata, ne slomi ga al’ zube polomi.“⁶⁹ Bulatovićeve pristalice nosile su u toku predizbornih mitinga transparente na kojima su bile nalijepljene slike, jedna pored druge – Slobodana Miloševića, Njegoša i Radovana Karadžića.⁷⁰ Prilikom inauguracije koja se početkom 1998. godine održala u Vladinu domu na Cetinju, iza govornice s koje je Đukanović slao poruku naciji, bio je okačen veliki portret Petra II Petrovića.⁷¹ O tome je

⁶⁴ *Pobjeda*, 18. 3. 1996, str. 13.

⁶⁵ Sreten Perović, „Vojskovođa kosovske budućnosti“, *Monitor*, 5. 7. 1996, str. 6.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ *Dan*, 5. 7. 1999, str. 11.

⁶⁸ O prekompoziciji crnogorske političke scene u periodu 1996–1998. Viđeti: Radenko Ščekić, „Politička previranja u Crnoj Gori 1996–1998. godine“, *Matica*, br. 49, proljeće 2012, str. 121–166.

⁶⁹ Radenko Ščekić, „Sredstva političke propagande u Crnoj Gori“, *Matica*, br. 48, zima 2011, str. 115 i 117.

⁷⁰ Milorad Popović, „Njegoš u raljama politike“, *Monitor*, 19. 6. 1998, str. 55.

⁷¹ Dio inauguracije dostupan na kanalu YouTube – klip „RTCG: Od referenduma do referenduma – 3. epizoda“ Link: <https://www.youtube.com/watch?v=TFJHJv5mqFk> (26:20–26:34). Pristupljeno: 23. januar 2017. godine.

mного godina kasnije pisao Slavko Perović na svom blogu. Gest s portretom okarakterisao je kao zloupotrebu Njegoševa lika – „Neću nikada zaboraviti kako je napravljena promocija Mila Đukanovića, za predsjednika RCG, na Cetinju, u svečanoj Sali ‘Ivan Crnojević’ pa su tada, svi portreti Petrovića, iz Biljarde i Dvora, okačeni u svečanu salu Đukanoviću u čast, a između njih i Njegošev, što je sve strašan kulturni zločin. Ali, upravo ispod Njegoševog portreta postavljen je prijesto Mila Đukanovića dok je davao izjavu, čitao neko obraćanje javnosti, a kamera ga je hvatala iz donjeg rakursa: dakle, glava diktatora i zločinca, a iznad nje: sveti Njegoš! Poruka najveće monstroznosti glasila je: Crna Goro, dobila si i imaš novog Njegoša!“⁷²

No predsjednička izborna godina bila je zanimljiva i zbog afere oko dođjele Njegoševe nagrade. Prema poslovniku i zakonskim odredbama koje su propisivale način izbora Njegoševe nagrade ona se trebala uručiti s jeseni te 1997. godine. Ipak, u tom prelomnom društvenom periodu kad je Crna Gora bila upućena na raskol između „Mila i Momira“ kultura je počela trpjeti. Žiri za dodjelu nagrade predložio je za glavne kandidate Matiju Bečkovića i Boška Petrovića na što su neki crnogorski intelektualci protestovali, kvalifikujući žiri kao negatorski prema Crnoj Gori, budući da su oba pisca dolazila iz krugova srpskih nacionalista.⁷³ Šednica na kojoj je glavna odluka trebala biti donešena bila je planirana za oktobar, ali se njeno organizovanje prolongiralo do decembra. U isto vrijeme desili su se i predsjednički izbori, prvi krug petog, drugi krug devetnaestog oktobra. U jednom dijelu javnosti sticao se utisak da žiri namjerno odlaže šednicu zbog aktuelne političke situacije, dok su pristalice Momira Bulatovića optuživale žiri da daje tihu podršku Đukanoviću, jer bi poštovanjem zakonskih rokova Bulatoviću pripala čast da kao predsjednik Crne Gore govori prilikom uručivanja nagrade književniku.⁷⁴ Probijajući sve rokove žiri je odluku donio tek 15. decembra i za laureata proglasio Matiju

⁷² Slavko Perović, „O Njegošu“. Izvor: Blog Slavka Perovića.

<https://blogslavkaperovica.wordpress.com/2012/12/03/o-njegosu/> Pristupljeno: 23. januara 2017. godine.

⁷³ Videti: „Obrana Njegoševe nagrade“, *Monitor*, 26. 9. 1997; Rajko Cerović, „Protiv sopstevne književnosti“, *Vijesti*, 23. 10. 1997, str. 9; Balša Brković, „(Ne)sporni dobici“, *Vijesti*, 1. 9. 1997, str. 9; „Bečkoviću nije mjesto u Biljardi“, *Vijesti*, 24. 9. 1997, str. 3; Husein Bašić, „Memorandumski mozgovi“, *Vijesti*, 23. 10. 1997, str. 3; Branko Banjević, „To više nije Njegoševa nagrada“, *Vijesti*, 14. 10. 1997, str. 9.

⁷⁴ Član žirija Želidrag Nikčević bio je portparol jedne političke stranke koja je podržala Bulatovića. On je kao član žirija napisao otvoreno pismo predsjedniku Skupštine Crne Gore Svetozaru Maroviću u kojem ga je zamolio da uloži svoj „autoritet“ i utiče na ostale članove žirija da rade svoj posao, kako bi nagrada bila dodijeljena u godini kojoj to propisuju zakonske norme. U pismu Nikčević otvoreno iznosi optužbe na račun nekih članova žirija, kako su rad prolongirali kako bi Bulatoviću bilo onemogućeno da je preda dobitniku. Videti: *Vijesti*, 2. 12. 1997, str. 9.

Bećkovića. U Crnoj Gori postizborna situacija bila je više nego napeta pošto Momir Bulatović nije želio priznati poraz pa je sa svojim pristalicama počeo organizovati protestna okupljanja, koja će kulminirati u januaru 1998. godine, uoči inauguracije Đukanovića, kad će doći do velikih nereda u Podgorici. Nakon smirivanja situacije Njegoševa nagrada biće uručena Bećkoviću u aprilu. To je bila prava prilika da Đukanović pokaže nove interpretativne konstrukcije kad je Njegoš u pitanju. Od raskola u DPS-u Đukanovićeve struja očvršćivala je procrnogorsku i proevropsku politiku i retoriku praveći na taj način otklon od dotadašnje. Prelazak iz jednog ideološkog miljea u drugi pravdan je otklonom od politike Slobodana Miloševića, a diskurs novog talasa u crnogorskoj politici naginjao je proklamovanju slobode i „oslobođenja Crne Gore“. U vidno kurtoaznim osvrtima na značaj pjesničkoga iskaza Matije Bećkovića Đukanović je na toj svečanosti više pažnje posvetio Crnoj Gori i Njegošu. Za Cetinje je na početku bešede istakao da su na njemu zavještani „svi razlozi crnogorskog postojanja“.⁷⁵ Prema Đukanoviću je Njegoš tragajući za smislom svijeta opjevao slobodni narod i slobodnog pojedinca, i to je „sveta tradicija njegoševska, Crne Gore. I Njegoševog crnogorstva.“(!) Predsjednik Crne Gore smatrao je da je Njegoš među nama dok god njegov pjesnički i filozofski amanet odjekuje, a potom naglasio da današnja Crna Gora kao u svim svojim istorijskim prelomima presudno treba Njegoša, kako se ne bi izgubila u smutnom i zlom vremenu.⁷⁶ Svoj govor završio je riječima: „Oslonjeni na tradiciju, zagledani u budućnost. Pred zlom i iskušenjima Crna Gora nije nikada ustuknula. Neće ni ustuknuti ni u danima koji nas prijeteći iščekuju. ‘Šta je čovjek a mora bit čovjek’. ‘Nove nužde rađu nove sile’. Crne Gore nema bez slobode (...) u ime takve, slobodne i evropski emancipovane Crne Gore, kojoj ostajemo do kraja predani, i u svoje ime, čestitam Njegoševu nagradu Matiji Bećkoviću.“⁷⁷ Ono što je bitno iz ovog govora, jeste signaliziranje novoga tumačenja Njegoša, ovog puta Njegoša koji je crnogorski i evropski – dakle Njegoša koji odgovara novome trendu DPS-a. Od tada do danas u Crnoj Gori će se iskristalisati dva pogleda na Njegoša – Njegoš kao nosilac crnogorskoga i Njegoš kao nosilac srpskoga identiteta. S tim što je zahvaljujući pragmatičnoj promjeni državne politike ovaj prvi ostao dominantan. Sva naredna tumačenja, proslave, naučni skupovi i uopšte rasprave o Njegošu biće dualizovane, a jedna će strana drugu ignorisati. Isticanje evropskoga i crnogorskoga bio je signal međunarodnoj zajednici da je Crna Gora spremna na reformu beogradskih „džada“ i srpskog nacionalizma. I ona će na međunarodnome planu zaista postići velike uspjehe, dok će unutrašnje reforme i demokratizacija društva

⁷⁵ *Vijesti*, 15. 4. 1998, str. 10.

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ Isto.

uveliko kasniti. Proklamovane nove vrijednosti tražile su „novo čitanje“ Njegoša. I dobile su ga – pozorišnu predstavu *Gorski vijenac* u režiji Branislava Mićunovića, ministra kulture u nekoliko kasnijih Đukanovićevih vlada.⁷⁸ Za malo koje umjetničko djelo u novijoj istoriji Crne Gore možemo reći da je više korespondiralo s aktuelnom politikom vremena u kojemu je nastalo. A ako uzmemo u obzir opservaciju Janelle Reinelt da se pozorišni događaj nikada ne odvija u vakuumu i da on postaje katalizator budućnosti za buduće događaje, te se povezuje s drugim političkim i naučnim događajima, onda još više shvatamo značaj pojavljivanja pomenute predstave.⁷⁹ To je ujedno i prva pozorišna izvedba u novoj zgradi Crnogorskog narodnog pozorišta (25. maj 1997), čije je podizanje označilo novu fazu nacionalne kulture u Crnoj Gori. Komentarišući Mićunovićev *Gorski vijenac*, Crnogorski producent i kulturolog Janko Ljumović je zaključio da je novo čitanje baštine zapravo snažan antiratni čin, koji je govorio o tragizmu međusobnog istrebljenja.⁸⁰ Za njega je obnova CNP-a bila označitelj nove društvene stvarnosti i otklon od ranih devedesetih, bez koje bi nova misija crnogorskoga pozorišta bila nemoguća – CNP je na taj način uspio u misiji izgradnje vlastitoga nasljeđa i reprezentovao nacionalnu kulturu i identitet kroz kontekst savremenoga, savremenog u umjetnosti i politici. Interesantno je da je prva replika koja se čula sa scene nove zgrade bila rečenica kneza Bajka iz *Gorskoga vijenca* u izvedbi glumca Ljuba Tadića: „Vidite li čudo Crnogorci!“⁸¹ Sam umjetnik o predstavi je rekao: „Otpretali smo neke od, već gotovo vijek i po, nacional-romantizmom zapretene ideje u ‘Gorskom vijencu’, kao što su ideje o tragičnosti unifikacije, toleranciji kao principu suživota među ljudima i narodima, među vjerama i kulturama. Ako sam od ‘Gorskog vijenca’ napravio antiratnu predstavu uradio sam to upravo zbog toga što to u ‘Gorskom vijencu’ i piše. Htio sam da pokažem kako su u ovom Njegoševom djelu Crnogorci i pravoslavni i oni muslimanske vjeroispovijesti, da je zlo unutra, u bratoubistvu, i mišljenja sam da čovjek zapravo ne bi obračun, ne bi bratoubistvo, već ga na to tjera fanatizam kao manifestacija opšte nesvijesti. U tom kontekstu stih ‘Što činite, jeste li pri sebi?’ esencijalno je pitanje. Siguran sam da ovakvo čitanje ‘Gorskog vijenca’

⁷⁸ Valja pomenuti da je Mićunović 1988. godine režirao predstavu „Kosovo“ po tekstu Miladina Šearlića. Izvor: <http://latinica.bdp.rs/index.php/1980-1990> Pristupljeno: 27. januar 2017. godine.

⁷⁹ Džanel Rajnelt, *Politika i izvođačke umetnosti: zbirka eseja*, Univerzitet u Beogradu & Fakultet dramskih umetnosti & Studio – Laboratorija izvođačkih umetnosti, Beograd, 2012, str. 41.

⁸⁰ Janko Ljumović, „Crnogorsko narodno pozorište u traganju za redefinicijom crnogorskog kulturnog identiteta: Estetski i emancipacijski aspekti savremene repertoarske politike“, In: *Crnogorske studije kulture i identiteta*, zbornik radova, Podgorica, 2016, str. 25.

⁸¹ Isto.

danas, takođe znači opomenu“.⁸² Novopokrenuta dnevna novina *Vijesti* koja je podržavala promjenu politike DPS-a i njezina lidera komentarisala je ovu predstavu kao djelo „za probuđenu Crnu Goru“,⁸³ dok je zbog međunarodnih nagrada i priznanja koju je dobila predsjednik Crne Gore Milo Đukanović glumcima i režiseru uputio čestitku.⁸⁴

Vlast je između ostalih promjena oficijelnoga diskursa počela voditi računa o crnogorskim manjinama, pokušavajući da ispravi greške iz ratne prošlosti. Postavilo se pitanje interpretiranja Njegoša u osnovnim i srednjim školama pošto su dotadašnji udžbenici, naročito oni štampani u toku miloševićevske ere uglavnom pucali iz vizure pravoslavnoga kulturnog obrasca – treba reći i da je većina udžbenika štampana u Srbiji.⁸⁵ U organizaciji za očuvanje kulturno-istorijske baštine *Almanah*, a pod pokroviteljstvom Instituta za otvoreno društvo Crne Gore, 2000. godine održan je okrugli sto na temu „Multietničko ogledalo Crne Gore – Muslimani-Bošnjaci, kako ih drugi vide, a kako oni sebe i druge“ – što je više crnogorskih intelektualaca istaklo da su neophodne reforme.⁸⁶ Istoričar Šerbo Rastoder saopštio je da crnogorski udžbenici istorije pripremaju ratnike da nastave – što su im preci stali, dok je Novak Kilibarda, napravivši u međuvremenu poznati obrt – odricanja od velikosrpskih stajališta, konstatovao da tumačenje *Gorskog vijenca* u osnovnim i srednjim školama treba primjeriti multietničkoj strukturi školskih odjeljenja. Kilibarda je istakao da Petar II „nije kriv ni dužan“ što zlonamjerni tumači njegova djela sistemom izvlačenja detalja iz cjeline mogu sijati netolerantnost i vjersku mržnju.⁸⁷ I Matica crnogorska dala je doprinos debati o udžbenicima. U saradnji s pomenutim Institutom u martu 2000. godine organizovan je okrugli sto koji se bavio implementacijom evropskih standarda u crnogorsko obrazovanje, naročito za predmete Istorija i Maternji jezik i književnost. Na njemu je učestvovao veliki broj crnogorskih intelektualaca i prosvjetnih radnika, a Matica je njihova izlaganja objavila u svom časopisu.⁸⁸ Govorilo se

⁸² *Pobjeda*, 30. 5. 1998, str. 11.

⁸³ *Vijesti*, 4. 6. 1998, str. 10. Veoma pozitivnu kritiku predstave napisao je urednik redakcije za kulturu te novine Balša Brković. Videti: Balša Brković, „U limenom sanduku istorije“, *Vijesti*, 8. 11. 2001, str. 16.

⁸⁴ *Vijesti*, 6. 6. 1988, str. 10.

⁸⁵ Istorijski problem crnogorskoga školstva bio je taj što su se sve do XXI vijeka udžbenici istorije štampali u Srbiji i što su pisani od strane srpskih istoričara. Pa čak i u toku komunističkog perioda. O tome videti: Petar Glendža, „Nacionalna istorija u udžbenicima za istoriju 1945–1989“, In: *Prosvjetne prilike u Crnoj Gori 1834–2014. godine*, zbornik radova, Cetinje, 2015, str. 185–202.

⁸⁶ *Vijesti*, 24. 6. 2000, str. 14.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Videti: *Matica*, br. 4/5, Podgorica, 2000.

o tome kakve udžbenike treba Crna Gora, što su sve đeca u školama do sad učila, istakli problemi neštampanja udžbenika u Crnoj Gori. Bilo je riječi o položaju Roma i generalno o glavnim problemima školstva.

Sve veće udaljavanje od Srbije odražavalo se i na oficijelnu retoriku povodom statusa Crne Gore u SRJ. U narativu o Crnoj Gori iz ugla vlasti počelo se govoriti o njezinoj državnosti, državotvornoj tradiciji i identitetu Crnogoraca. Vlast je poslije deset godina pauze krenula u nastavak jačanja crnogorskoga identiteta i crnogorskoga nasljeđa, onoga što je krasilo crnogorsku politiku sedamdesetih i dobrog dijela osamdesetih godina XX vijeka. Počinju se osnivati nove institucije i udruženja koja su nastojala sanirati nanešenu štetu. Sličan je slučaj s medijima. *Pobjeda*, u kojoj je prije samo nekoliko godina bilo nezamislivo propagirati bilo koju vrstu crnogorskog ekskluziviteta, sada je bila otvoreni forum za kolumniste, komentatore i intelektualce koji su pored sve glasnijeg suverenizma počeli govoriti o pravu na crnogorski jezik, Crnogorsku pravoslavnu crkvu i uopšte pravu na zasebnu crnogorsku kulturu. Paradoksalno je bilo i to što su neki isti ljudi koji su krajem osamdesetih popularizovali velikosrpske mitove među Crnogorcima krajem devedesetih te mitove dekonstruisali. Ipak, da su protivnici nove crnogorske politike bili dobro organizovani govori činjenica da su oni imali svoje medije, a od 1998. godine i svoje dnevno glasilo te veliku podršku SPC i dobro etabliranih intelektualaca u najvišim crnogorskim institucijama kulture i nauke. Podijeljenost društva oštetila se na naučnom skupu posvećenom dinastiji Petrović povodom 150 godina od smrti Petra II Petrovića i 80 godina od smrti kralja Nikole I.⁸⁹ Skup je organizovan u Podgorici pod pokroviteljstvom CANU i Univerziteta Crne Gore. Prilikom otvaranja skupa predsjednik Đukanović uglavnom je govorio o crnogorskoj državnosti, ističući da su Petrovići znali da slobode nema bez svoje države, odnosno da sloboda jednog naroda i nije i ne može biti osigurana bez državne organizacije toga naroda.⁹⁰ Po njemu su ka tom „gigantskome“ cilju krupne pripreme izvršili Petar I i Petar II Petrović Njegoš. Đukanović je naglasio da su Petrovići-Njegoši uvijek težili napretku, kulturi i civilizovanom svijetu kako bi mu što više približili „svoju ‘slamku među vihorove’, svoju Crnu Goru“.⁹¹ Princ Nikola Petrović obrativši se skupu podsetio je da je više generacija Petrovića patilo zbog prinudnoga izgnanstva i odvojenosti od svojega zavičaja, ali istakao da s „dječijom naivnošću“ sanja o dobu kad su i Crnogorci i Srbi gradili svoje države u duhu bratstva i međusobnog poštovanja. Ovo je bio prvi veći naučni skup poslije duže vremena na kojem

⁸⁹ Videti: *Međunarodni naučni skup dinastija Petrović-Njegoš*, zbornik radova, CANU, Podgorica, 2001.

⁹⁰ *Vijesti*, 30. 10. 2001, str. 16.

⁹¹ Isto.

se otvoreno govorilo o težnjama crnogorskoga naroda da stvori državu. Akademik Mijat Šuković tvrdio je da je novovjekovna crnogorska država plod državotvornoga djelovanja dinastije Petrović, a da je ona institucionalni oblik i organizaciona snaga pomoću koje su Crnogorci učvrstili kulturni i nacionalni identitet i subjektivitet.⁹² Istoričar Novak Adžić govorio je o autokefalnosti Crnogorske pravoslavne crkve i to potkrijepio brojnim dokumentima, a potom i o „ujedinjenju“ Crne Gore i Srbije iz 1918. godine, koje je okvalifikovao kao „prisajedinjenje“.⁹³ I mnogi drugi crnogorski intelektualci promovisali su nacionalno svjesni subjektivitet dinastije Petrović, međutim, pored njih na skupu se nalazio veliki broj opovrgatora takvih stanovišta, u prvome redu nekoliko akademika CANU, zatim Amfilohije Radović, Radmilo Marojević, Andrija Markuš, Novak Ražnatović, Milutin Popović i dr. koji su tvrdokorno insistirali na srpstvu dinastije Petrović i Petra II Petrovića-Njegoša. Jedan od njih je u toku izlaganja referata klicao Radovanu Karadžiću i Rusiji, završivši svoje izlaganje riječima: „Mi idemo u svetu borbu, sve dalje, da odbranimo srpstvo i pravoslavlje“.⁹⁴ Ono što je važnije od tih sporečkanja oko identiteta jeste jasna poruka „odozgo“ da Crna Gora ne odustaje od svoje državnosti.

DPS će se te godine potruditi da svoje mlađe kadrove pobliže upozna s Njegošem. Istaknuti crnogorski slavista i poslanik DPS-a Vuk Minić održao je na tribini mladih vladajuće stranke predavanje o Njegošu i njegovu stvaralaštvu.⁹⁵ Minić je inače poznat po tome što je Njegoša posmatrao kao crnogorskog pjesnika i tretirao ga kao nasljeđe crnogorske kulture. Međutim, to što je bio poslanik DPS-a i što je tumačio Njegoša u crnogorskome ključu zasmetalo je srpski orijentisanim medijima u Crnoj Gori koji su na njega digli harangu, optužujući ga lažno da je Njegoša nazvao plagijatorom.⁹⁶ U toj polemici, ukoliko zapostavimo odnos prema Njegošu, vidimo da je kritičarima najviše zasmetao sve jači crnogorski suverenizam. Govoreći o Minićevu viđenju Petra II jedan od komentatora je rekao: „Niti je on ono što je, niti je tema – tema, a šta bi bolje za njega bilo nego zajedništvo Srbije i Crne Gore, protiv čega je – po svaku cijenu (pa i Njegoš da je plati) čije mu učenje sada ne odgovara“.⁹⁷ Pogledi na državni status Crne Gore opredjeljivali su dakle i pogled na Njegoša.

⁹² Isto.

⁹³ *Vijesti*, 31. 10. 2001, str. 16.

⁹⁴ *Vijesti*, 30. 10. 2001, str. 16.

⁹⁵ Citirano prema: Andrija Markuš, „Minić nišanio u Njegoša“, *Glas Crnogoraca*, 23. 11. 2001, str. 13.

⁹⁶ Rajka Raičević, „Da je Njegoš živ tužio bi Minića“, *Dan*, 27. 11. 2001, str. 32. Zbog neopravdanih napada na Minića novinarka dnevnoga lista *Dan* je kažnjena zbog klevete. Ipak, najžešći napadi i uvrede na račun Minića štampane su u *Glasi Crnogoraca*.

⁹⁷ Andrija Markuš, „Minić nišanio u Njegoša“, *Glas Crnogoraca*, 23. 11. 2001, str. 13.

Vladajuća stranka sve je više okupljala procrnogorske i manjinske stranke zahtijevajući viši stepen subjektiviteta, što će kroz naredni period prozrokovati redefinisane SRJ. Pad Slobodana Miloševića ubrzaće taj proces. Godine 2002. dvije republike SRJ stvorile novu državnu zajednicu nazvanu Srbija i Crna Gora, a četiri godine kasnije na Referendumu 21. maja 2006. godine, 55,5% crnogorskih građana izjasniće se za nezavisnost čime će se povratiti državnost nakon 1918. godine. U novoj Crnoj Gori koja se opredijelila za evroatlantske integracije i koja je postavljena na temelje viševjerskoga i višenacionalnoga koncepta interpretiranje Njegoša u obrazovnome sistemu i javnoj književnoj i vanknjiževnoj upotrebi zahtijevalo je određene promjene u odnosu na „Njegoša iz 1997. godine“. Mogao se on do 2006. upotrebljavati na različite načine, i korišćen je kao simbol crnogorstva i srpstva jednako, ali je povratkom državnog subjektiviteta u novoj stvarnosti zvanični diskurs iziskivao jasnije definisanje najvećega nacionalnog pjesnika. Mlada država s velikom državotvornom tradicijom morala se opredijeliti koji joj Njegoš odgovara. Kako je uočio Andrew B. Wachtel, elite u svakoj državi veoma često mobilišu društvo koristeći najpopularniju pjesničku ličnost i njeno djelo, tumačeći je kao izvor nacionalnoga ponosa i ključne tačke za kulturnu i političku nadgradnju u budućnosti.⁹⁸ Pošto je na tome putu Petar II već više puta upotrijebljen (i zloupotrijebljen) pred crnogorskim intelektualcima i ideolozima nametalo se pitanje – što u XXI vijeku možemo uzeti od Njegoša? Već navođeni problemi o Njegoševim stihovima kao uvredljivim za muslimane te Njegoševoj otvorenosti prema srpstvu bili su glavna prepreka opštenacionalnoga konsenzusa. Imajući iskustvo prethodnika vlast će se truditi da Njegoša reprezentuje u kontekstu evropske kulture, zatim širine Njegoševa djelovanja na južnoslovenskome prostoru, humanizma i veličine njegovih stihova, izbjegavajući konfesionalne konotacije. Dodjela Njegoševe nagrade za književnost 2009. godine, prve u nezavisnoj Crnoj Gori, Mirku Kovaču pokazala je da su preboljene „bolesti“ iz devedesetih. Inače, od Bečkovića do Kovača nagrada nije dodjeljivana jer se njen zakonski okvir definisan u SRJ morao redefinisati zbog svoje uskogrudosti. Od sada su pravo na nagradu imali južnoslovenski pisci uključujući i Bugare te autore iz Crne Gore koji pišu albanskim jezikom. Milo Đukanović, tada premijer Crne Gore, u čestitki Kovaču napisao je da je uvjeren da je njegov stvaralački opus u skladu s potrebom države Crne Gore da priznanju da najveći značaj koji u svom smislu nadilazi granice nacionalne kulture.⁹⁹ No Njegoš je išao u duhu vremena i na drugim poljima. Prelazak sa

⁹⁸ Andrew B. Wachtel, „How to use a classic: Petar Petrović in Twentieth Century“, In: *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth Century Southeastern Europe*, Ed. John Lampe, Mark Mazower, 2004, p. 131.

⁹⁹ *Pobjeda*, 14. 11. 2009, str. 2.

socijalističkog načina proizvodnje, nagla privatizacija i ulazak u vode tržišne ekonomije i kapitalističkih odnosa odraziće se na „brendiranje Njogoša“, koji će pored načelnih konstrukcija poslužiti i kao reklama za jačanje crnogorske turističke ponude. Nacionalni park Lovćen sa svim svojim potencijalima iz sezone u sezonu bilježi ogroman broj poseta, a mnoge brošure i promotivni materijal turističkih agencija opremljene su repertoarom Njogoševih slika i stihova. Jedan od glavnih promotera crnogorskoga neoliberalizma, negdašnji istaknuti predvodnik „AB“ reformi, Veselin Vukotić, veoma je vješto shvatio Njogošev značaj za promovisanje novih ekonomskih vrijednosti. Naime, 2008. godine Vukotić je s još nekoliko istaknutih profesora, privrednika i Milom Đukanovićem osnovao Univerzitet Donja Gorica, koji će biti glavni rasadnik neoliberalne ekonomske vrijednosti u Crnoj Gori. On će, kako sam reče u jednom napisu biti idejni tvorac „Olimpijade – Lovćenijade“. Naime, svi studenti upisani na UDG 4. jula trče do Lovćena, tačnije Njogoševa groba, đe imaju prvi čas, na kojem im Vukotić govori o slobodi. Za Vukotića je sloboda nešto što razbija inerciju „kao što je inercija hobotnica za slobodu s druge strane... Već na početku studija: ključna vrijednost jeste SLOBODA...: Slobode nema bez poštovanja pravila – trka po pravilima... Od Ivanovih korita do vrha Lovćena – skoro 7 kilometara i 462 stepenice... Sa 1300 na skoro 1800 metara nadmorske visine... Uspan... Sunce jako grije... Treba stići na prvi čas – tačno u 13h! Ispred Njogoša!... Prvi dobijaju stipendiju za školarnu – besplatno školovanje, 1500 eura... Najhrabriji kreću trkom... Oni drugi laganije uplašeni da ne mogu stići na vrh... Ali nema više odustajanja... Naranđaste majice izvirkuju iz sočnog zelenila Lovćenske gore... Začudeni turisti... Umor i radost pobjednika... Imam osjećaj da je zadovoljstvo onih koji su stigli posljednji ne manje od zadovoljstva pobjednika. Pobjednik je prvi u trci sa drugima – ovi posljednji su se borili sa sobom i pobijedili sebe – MOGU I JA!... Svi su pobjednici – to sebi priznaju na krovu Crne Gore... Važan trenutak u životu – shvaćen tek nakon možda 30-te godine života. Zašto Lovćen? Njogoš?... Zar to nije simbol slobode i plemenitosti duha? Zar mlad čovjek ne treba da makar za trenutak zaviri u korijene sopstvenog duha? A još više da počne da ga u sebi otkriva i razbuktava!“¹⁰⁰

¹⁰⁰ Veselin Vukotić, „Lovćen“, portal *Vijesti*. Link: <http://www.vijesti.me/forum/lovcen-32924> Pristupljeno: 2. februar 2017. godine. Zaista je grijeh prekidati Vukotićev žar u promociji individualizma i zapadnjačke konkurencije, koje u njegovoj interpretaciji podsećaju na darvinistički odabir „jakih i slabih“, jer fizička snaga donosi prevagu nad intelektualnom, budući da najspremniji dobija stipendiju, stoga nastavljamo sa citiranjem: „Na koje životne lekcije upućuje ova trka – jeste prvo predavanje... ‘Oro gnjezdo vrh timora vije, jer slobode u ravnici nije!’ (Mažuranić)... Navikavati se na visinu – odnosno imati ambiciju: Lovćen, Mont Blan, Mont Everest... I kako kaže Njogoš – osvajati kosmos! Za visinu treba hrabrost – petlja!... Da li je neko umjesto Vas istrčao na vrh Lovćena? Mama, tata, prijatelji sa Fa-

Njegošev status u obnovljenoj Crnoj Gori najbolje se može videti na osnovu najveće do sada od Referenduma organizovane državne proslave – 200 godina od Njegoševa rođenja, obilježene 2013. godine. Proslava je zanimljiva i s fenomenološkoga aspekta budući da je pokazala limite nacionalnoga okupljanja svih naroda koji žive u Crnoj Gori. Crnogorska vlast učinila je maksimalan napor da na svim nivoima proslavi Njegošev rođendan; ministarstva, institucije nauke, umjetnosti i kulture te mnoge esnafske organizacije, svaka na svoj način uzele su učešća u realizaciji. Vlada je iskazala jasnu intenciju da Njegoša kanonizuje kao crnogorskog nacionalnog pjesnika. Kako je uočio slovenački antropolog Bojan Baskar, vlast i tadašnji premijer Đukanović nijesu toliko isticali Njegoševu nacionalnost i vjeroispovijest, već ga posmatrali kao modernoga državnika, velikoga i modernoga pjesnika, tolerantnog i multikulturnog vladara i mislioca.¹⁰¹ Centralni dio proslave upriličen je 13. oktobra na lovcenskom mauzoleju. I kao u Pekićevoj *Atlantidi* đe se sudaraju i prepliću prošlost i sadašnjost, sad je cijela državna elita kao ona iz doba knjaza Danila I Petrovića, kralja Aleksandra ili Veljka Milatovića posetila Njegošev grob i uz najveće državne počasti proklamovala svoju ideologiju. Pjevao je muzički hor, svirao Vojni orkestar, položeni su vijenci, otpucana svečana paljba.

Prvi čovjek Crne Gore, premijer Milo Đukanović, govoreći ispred mauzoleja, rekao je da su Lovćen i Njegoš sinonimi crnogorske slobode. Za njega nema sumnje „da i danas ima onih koji nastavljaju zlonamjerno tumačenje Njegoša (...) Neki mitomani, propovjednici mržnje, htjeli bi da u Njegošu nađu duhovnog oca i predvodnika. Njegoš nije bio pjesnik genocida, niti inspirator zločina. On nije pozivao u borbu protiv bilo kojeg naroda, već u borbu

cebooka?... Nije! Poruka: oslanjaj se na sebe i svoju snagu – ne očekuj da ti drugi rješava probleme... Da li je teško istrčati do vrha Lovćena? Uh, uh... U životu nema crvenih čilima do vrha! Borba, napor, znoj, suze... Da li je lakše osvojiti vrh ili ostati na vrhu?... Na vrhu je malo mjesta, a pretendena mnogo... Duvaju vjetrovi sa svih strana! Grmi, sijeva... Tako je i u životu. Zato vam je potreban stalan rad, rad, rad... Zar se sa vrha ne vidi dalje? Danas vidite Boku, čak i Durmitor! Da li uvijek? Samo kad je vrijeme vedro! A kad je čovjeku vedro u glavi?... Znanje, osvajanje neznanja je sljedeća životna poruka... I nekoliko turista sluša predavanje, fotografiše, kasnije razgovaraju sa studentima...: Neobičnost koju pozdravljaju...“ Vukotić je naglasio da je trka do Njegoša i do Lovćena predviđena za 4. jul jer je to „Dan borca“, Dan nezavisnosti Amerike i datum kada je Mojsije oslobodio Jevreje od egipatskog ropstva (!). Interesantno je zapaziti da je zaboravio da se 4. jul obilježava kao dan smrti crnogorskoga Gospodara Ivana Crnojevića, koji je 2004. kanonizovan. Crnogorska pravoslavna crkva 4. jul obilježava kao Dan Svetoga Ivana Pravednog.

¹⁰¹ Bojan Baskar, „Njegoš med dvema svetništvoma: slavljenje nacionalnoga pesnika in vladarja ob dvestoti obletnici njegovega rojstva“, In: *Kulturni svetniki in kanonizacija*, Ed. by Marijan Dovič, Ljubljana: Založba ZRC, 2016, str. 189.

za slobodu“.¹⁰² Crnogorci su za crnogorskoga premijera pokazali zrelost kao narod razumjeviši Njegoša, opredijelivši se za suživot s muslimanima nakon međunarodnoga priznanja 1878. godine. One koji su ubijali u XX vijeku, a sebe predstavljali Njegoševim sljedbenicima, Đukanović je nazvao „neljudima“ i „zločincima“. Za crnogorski XX vijek kazao je da je za Crnu Goru to bio „vijek iskušenja, klonuća i katarzi, ali da je ona opstajala u neugasloj Njegoševoj iskri slobode“.¹⁰³ Obnova nezavisnosti 2006. godine postignuta je, prema Đukanoviću, mudrom politikom i demokratski izraženom voljom građana – „njegoševski rečeno: Provedrilo je više Crne Gore“, a evropski put Crne Gore okarakterisao je kao njegoševski put. Premijer je istakao da ne sumnja da bi Njegoš bio ponosan na današnju Crnu Goru.¹⁰⁴ U sklopu svečanosti crnogorski glumci čitali su odlomke iz Njegoševa djela. Vidno je da se tom prilikom promovisala *Luča mikrokozma*, a ne *Gorski vijenac* na kojem su se temeljile prva i druga Njegoševa kanonizacija.¹⁰⁵ Bio je to način da se zaobiđu unutrašnje trzavice budući da se dio Bošnjačke stranke, koalicionog partnera DPS-a na vlasti, ograđivao od Njegoša i otvoreno svrstavao Petra II u „genocidno“ štivo, a da je s druge strane srpska struja u Crnoj Gori Njegoša i *Gorski vijenac* tumačila kao stubove srpstva. Svečanost je isti dan nastavljena u Zetskome domu na Cetinju. Predsjednik Skupštine Crne Gore i predsjednik tada vladajuće Socijaldemokratske partije Crne Gore Ranko Krivokapić u svojoj bešedi na svečanoj sednici crnogorskoga parlamenta naglasio je da „današnja Crna Gora nije ona iz Njegoševog vremena, već građanska država, multikulturno društvo svih crnogorskih građana, u kojem su sve religije jednake, u kojem krst i luna kao dva strašna, suprotstavljena simbola, stoje u slozi“.¹⁰⁶ Svečana sednica održana je povodom dana crnogorskog parlamentarizma (31. oktobar)¹⁰⁷ ali je zbog Njegoševe dvjestogodišnjice ona održana 13. oktobra.¹⁰⁸ Lider SDP-a smatrao je da bez Njegoša i njegovog nasljeđa Crna Gora ne bi postojala. Kritički se osvrnuo na manipulisanje i zloupotrebu

¹⁰² Portal *Vijesti*, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/djukanovic-njegosi-bi-bio-ponosan-nadanasnju-crnu-goru-155670> (Pristupljeno: 9. 2. 2017)

¹⁰³ Isto.

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ Baskar, str. 192.

¹⁰⁶ Portal *Vijesti*, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/krivokapic-njegosevo-nasljedje-izlozeno-manipulacijama-160241> (Pristupljeno: 9. 2. 2017)

¹⁰⁷ U znak šecanja na Lučindanski proglas knjaza Nikole I Petrovića iz 1905. godine, 31. oktobar se slavi kao dan crnogorskoga parlamentarizma.

¹⁰⁸ To je bio povod vladajućoj Bošnjačkoj stranci i opozicionome Demokratskome frontu da bojkotuju sednicu, jer su isticali da je ona zakazana u predizborne svrhe – pošto su se 16. oktobra na Cetinju održavali lokalni izbori. Međutim, činjenica je da su poslanci BS i DF (Nova srpska demokratija, desničarska i nacionalno opredijeljena najjači je konstituent DF-a) otkazali dolazak zbog Njegoševe proslave.

njegova djela i nastojanjima da se njime pokušava osporiti istorijski kontinuitet crnogorskoga naroda. Za njega je Njegoš južnoslovenski pjesnik slobode, a Njegoševi Crnogorci – pravi Jugosloveni, koji nikad nijesu bili pripadnici velikodržavnih projekata: „Zato je Njegoš hrvatski koliko je u ilirskom preporodu podržavao svoju hrvatsku braću, bošnjački u mjeri u kojoj piše ‘što je Bosna, i pola Albanije, vaša braća od oca i majke’ i u kojoj je kumovao sa Ali-pašom Rizvanbegovićem. Srpski u mjeri u kojoj je svojoj pravoslavnoj srpskoj braći pokušavao pomoći pjevanjem o slobodi, a ne koliko je nacionalističkoj eliti potreban da bi srpska istorija koju su izmaštali bila uvjerljivija“.¹⁰⁹ Njegošev mauzolej na Lovčenu Krivokapić je nazvao remek djelom jugoslovenske umjetnosti i spomenikom jugoslovenskome zajedništvu. Inače, Krivokapić je uveo svojevršno savremeno hodočašće na Lovćen budući da 21. maja (dan obnove nezavisnosti) okuplja svoje pristalice na gumnu iza Njegoševa mauzoleja đe pred prisutnim novinarima drži bešede o političkoj situaciji u Crnoj Gori, njenoj istoriji i budućnosti.

No za politički kontekst Njegoša i budućnosti Crne Gore kao države najviše nam otkriva izjava premijera Đukanovića koji je nekoliko dana kasnije govorio u Beranama, na svečanoj akademiji koja je upriličena povodom Njegoševa jubileja. Centralna poruka koju je poslao glasila je da je današnji zadatak Crne Gore jačanje svijesti o kompaktnosti njezina državnog prostora, a da je to bio i Njegošev, i zadatak njegovih nasljednika, knjaza Danila i knjaza Nikole.¹¹⁰ „Razloge što taj proces nije davno okončan svakako treba tražiti u burnim dešavanjima dvadesetog vijeka. Tek na njegovom početku, nakon Balkanskih ratova, neke oblasti na sjeveru našle su se u sastavu Crne Gore. A taj period je trajao vrlo kratko, nastupilo je vrijeme jugoslovenske države. Praktično nije bilo vremena da na ovim prostorima zaživi crnogorska državna ideja u njenim državnim granicama. Kada pričamo danas o državnoj koheziji i integrisanju cijelog državnog prostora Crne Gore, ne smijemo zaboravljati da ni jedan naš grad, osim stare prijestonice Cetinja, nije bio duže od pola vijeka u sastavu nezavisne crnogorske države. Utoliko više moramo biti ponosni na 21. maj 2006. i na očuvanu ideju crnogorske državotvornosti. (...) Naša je dužnost da prepoznamo zahtjeve ovoga vremena i da na izazove koje nam ono nameće pružimo valjane odgovore. Za traženje tih odgovora biće nam od velike koristi i sve što znamo o Njegoševom vremenu i Njegoševom djelu. Istorija i Njegoš učinili su Crnu Goru slavnom, ali tendenciozna i dnevno-politička i politikantska tumačenja njegovog djela, sa raznih strana i sa različitim

¹⁰⁹ Portal Vijesti, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/krivokapic-njegosevo-nasljedje-izlozeno-manipulacijama-160241> (Pristupljeno: 9. 2. 2017)

¹¹⁰ Portal Vijesti, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/ne-slavimo-njegosa-da-bismo-provocirali-i-vrijedjali-158988> (Pristupljeno: 9. 2. 2017)

predznakom, često su kao i danas bila veliko opterećenje“.¹¹¹ Prilikom govora Đukanović se osvrnuo i na fenomene koji su se pojavili u toku Njegoševa jubileja, a koji su podsticali tendenciozne i neargumentovane optužbe na adresu Petra II Petrovića i tobožnje genocidnosti njegova djela. „Mi ne slavimo Njegoša da bismo bilo koga provocirali i vrijeđali. Mi slavimo njegovo djelo kao vrhunac pjesničko-filozofske misli i duha jednog naroda i jedne epohe, ponosni na multietnički sklad savremene Crne Gore. Njegoševo djelo je najveći trijumf genijalnog uma koji je postignut na prostoru Crne Gore. Takvim pristupom i odnosom prema Njegošu Crna Gora obilježava početak trećeg vijeka njegove besmrtnosti“.¹¹²

Epilog

Od 2013. godine do danas Njegoš nije nestao iz javnoga diskursa vlasti, ali ni iz javnoga diskursa uopšte. Treća Njegoševa kanonizacija kao nacionalnoga pjesnika trebala je biti krunisana proglašenjem datuma Njegoševa rođenja za Dan crnogorske kulture. Najsnažnija politička partija u Crnoj Gori – Demokratska partija socijalista koja je u današnjem crnogorskom javnom mnjenju uglavnom prva asocijacija za vlast i dobar dio procrnogorski orijentisanih intelektualaca pozitivno je reagovao na tu inicijativu. Međutim, prijedlog toga zakona stavljen je u šraf pošto nije imao skupštinsku većinu i to pitanje nije otvarano do 2016. godine.¹¹³ Dvjestogodišnjica Njegoševa rođenja pokazala je sve rane unutaridentitetskih pitanja u državi o kojima se generalno demagoški raspravlja. Ni sama tadašnja vladajuća koalicija nije bila jedinstvena po pitanju odnosa prema Njegošu. Iako je vlast većinski zagovarala onaj proklamovani odnos prema Petru II Petroviću, manji njen konstituent Bošnjačka stranka, ne samo što nije uzela učešća u proslavi, nego su se nešto kasnije iz redova njenih visokih funkcionera mogli čuti veoma suprotstavljeni tonovi. Najviše je u tome prednjačio Adnan Muhović, nekadašnji predsjednik parlamenta opštine Petnjica koji je otvoreno i u više navrata karakterisao Njegoša kao genocidnoga pjesnika. Interesantno je navesti još jedan fenomen. Pored zvanične proslave, nezvaničnu je organizovala SPC i ostale prosrpske institucije u Crnoj Gori. Uvod u njihovu viziju Njegoša otpočeo je Amfilohije Radović već 2012. godine kad je pred premijerom Igorom Lukšićem i predsjednikom Crne Gore Filipom Vujanovićem pokušao aktualizovati ideju s početka devedesetih u nešto uvijenijoj formi. Ovaj put nije zahtijevao ruše-

¹¹¹ Isto.

¹¹² Isto.

¹¹³ Portal Vijesti, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/bez-podrske-predlog-o-prazniku-njegosevog-rodjenja-164370>

nje mauzoleja, ali je tražio da se nasuprot njega na Lovćenu podigne kapela. Ta inicijativa koju su pomogli svi mediji srpske profilacije, a u skupštinsku proceduru pokušao kao poseban „Zakon o obnovi kapele Petra II Petrovića Njegoša“ staviti na glasanje jedan poslanik Nove srpske demokratije, ipak nije prošla.¹¹⁴ Ono što čudi jeste što su na Odboru za ustavna pitanja i zakonodavstvo za ovu inicijativu kao „u skladu s Ustavom“ glasali poslanici tadašnje vlasti – Luid Škrelja iz DPS-a i Džavid Šabović i Hidajeta Bajramsahić u ime SDP-a,¹¹⁵ mada su mnogi čelnici obje te partije javno isticali da je Amfilohijeva inicijativa odraz mračne ideologije.¹¹⁶

No, pošto mu inicijativa nije prošla Radović je 2013. godine krenuo u proces proglašavanja Njegoša za sveca. Taj postupak izazvao je burnu polemiku u Crnoj Gori i Srbiji, o njemu su pisali i regionalni mediji. Mitropolija cetinjsko-primorska Srpske pravoslavne crkve na čelu s Amfilohijem mimo je dozvole Srpske pravoslavne i prije crkvenog Sabora SPC koji je te godine zasijedao, 19. maja 2013. godine proglasila Njegoša za sveca.¹¹⁷ Napravljena je ikona na kojoj je Njegoš obučen u arhijerejske odežde, sa svitkom Luče mikrokozma u lijevoj i Crkvom Sv. Petra Cetinjskoj u desnoj ruci, koja neodoljivo liči na kapelu koju je podigao Aleksandar Karađorđević, a ne na crkvu koju je podigao Njegoš. Na ikoni je zapisano Njegoševo svetačko ime „Sv. Mitropolit Petar II, Lovćenski Tajnovidac“, a ona je svečanom liturgijom unešena u Cetinjski manastir kad je iz Mitropolije saopšteno da će se na predstojećem Saboru SPC podnijeti prijedlog da Njegoš bude kanonizovan na svepravoslavnom nivou.¹¹⁸ Vjerski analitičar iz Srbije Mirko Đorđević ocijenio je Amfilohijev čin kao nekakonski budući da Njegoš ne ispunjava uslove da se proglasi svetim. „Ovo što Amfilohije čini je politički motivisano i imam utisak da je to pokušaj da se Njegoš prisvoji samo za Srbe. Zato s pravom postoji veliki otpor i u crkvenoj i građanskoj javnosti. (...) Njegoš je veliki pesnik i misli-

¹¹⁴ *Pobjeda*, 19. 6. 2012, str. 3.

¹¹⁵ *Pobjeda*, 20. 6. 2012, str. 3.

¹¹⁶ Tadašnji predsjednik Parlamenta Crne Gore i predsjednik SDP-a Ranko Krivokapić rekao je da je Amfilohijev zahtjev atak na temeljne vrijednosti. Viđeti: *Pobjeda*, 21. 6. 2012, str. 6. Visoki funkcioner te partije u tome trenutku i poslanik Mićo Orlandić iznio je slične kvalifikacije upoređujući ovu inicijativu s odnosom koji su prema Crnoj Gori imali Ilija Garašanin i Dobrica Ćosić. Viđeti: *Pobjeda*, 20. 6. 2012, str. 3. I iz redova DPS-a, naročito od strane poslanika DPS-a i člana Odbora za ustavna pitanja i zakonodavstvo, Miodraga Vukovića stigle su osude ove inicijative koju je Vuković vidio kao perfidni pokušaj da se Mitropolija crnogorsko-primorska legitimise kao pravni subjekat u Crnoj Gori. On je pritom izrazio čuđenje prema potezu poslanika i poslanice SDP-a i poslanika DPS-a koji su na odboru glasali za ovu inicijativu kao pravno validnu. Viđeti: *Pobjeda*, 19. 6. 2012, str. 3.

¹¹⁷ Portal Vijesti, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/amfilohije-vec-proglasio-njegosa-za-sveca-129437>

¹¹⁸ Isto.

lac i te zasluge niko ne spori. Takođe, on ne pripada samo Srbima ili samo Crnogorcima, već evropskoj kulturi. Utiska sam da je mitropolit Amfilohije sam smislio celu ovu priču“ – kazao je Đorđević srpskim medijima.¹¹⁹ Nekoliko dana kasnije Sabor SPC nije prihvatio inicijativu jer oko tog pitanja nije postojao jedinstven stav.¹²⁰ Prema pisanju beogradskog *Blica*, patrijarh SPC Irinej i dio vladika bili su protiv inicijative, pa se o njoj nije ni razmatralo jer je ona u međuvremenu povučena, iako je prijedlog na početku Sabora već bio predat komisiji na razmatranje.¹²¹ Tako su te 2013. godine i inicijativa vlasti o proglašenju Njegoševa rođendana Danom crnogorske kulture i Amfilohijeva o proglašenju Njegoša za sveca ostale nerealizovane. Ali ni vlast ni Amfilohije ne odustaju od svojih namjera. Krajem 2016. ponovo će datum Njegoševa rođenja biti predložen kao državni praznik, ali je zbog protivljenja Bošnjačke stranke Vlada povukla prijedlog.¹²² Ponovna aktuelizacija toga pitanja izazvala je veliku polemiku u crnogorskoj javnosti koja se nastavila u 2017. godini kad se slavilo 170 godina od izdavanja *Gorskoga vijenca*. Atmosferu u javnom prostoru najviše je zapalila izjava pomenutog člana Bošnjačke stranke koji je izjavio da je „Njegoš najveći krvnik Bošnjaka i islama“.¹²³ Zbog te nimalo izvijene i nacionalističke izjave Muhović je dospio u žižu javnosti i bio izložen osudi mnogih komentatora, na što je u jednoj televizijskoj emisiji istakao da u tuzlanskom kantonu živi više Bošnjaka no u svijetu Crnogoraca.¹²⁴ Muhović je još ranije zbog Njegoša znao kritikovati svoje sunarodnike iz redova SDP-a koji su pošetili Njegošev grob.¹²⁵ Bošnjačka stranka je zbog ovakvih izjava bila primorana da se deklarativno ogradi, a Muhović je glasovima većine odbornika smijenjen s mjesta predsjednika petnjičkog parlamenta.

¹¹⁹ Portal Blic, link: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/samo-sabor-spc-moze-da-proglasi-njegosa-za-sveca/t9ss6rs>

¹²⁰ Portal Blic, link: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/njegos-ipak-nije-svetac-povucena-inicijativa-patrijarh-i-deo-vladika-bili-protiv/996hhtd>

¹²¹ Pored toga što ga SPC nije priznala za sveca, Amfilohije je odlučio da ga kao takvoga slavi u svojem dvorištu. Godine 2015. odlikovao je predsjednika Srpske radikalne stranke Vojislava Šešelja „Zlatnim likom Svetog Petra II Lovćenskog Tajnovidca“ za „kosovsko rvanje i služenje zakonu svetom božije pravde u odbrani od pravde haškog suda kojem tragovi smrde nečovještvom“. Viđeti: Portal Blic, <https://www.blic.rs/vesti/politika/amfilohije-odlikovao-vojislava-seselja-za-kosovsko-rvanje/7w31wcv>. Godine 2016. podigao mu je crkvicu u Baru koja podseća na međuratnu kapelu. Viđeti: Portal Bar info, link: <http://barinfo.me/text.php?kategorija=1&id=9332>

¹²² Portal Dan, link: <http://www.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Politika&datum=2016-12-29&clanak=579655>

¹²³ Portal Slobodna Evropa, link: <https://www.slobodnaevropa.org/a/njegos-crna-gora/28275344.html>

¹²⁴ U pitanju je gostovanje u emisiji „Bez granica“ koju uređuje novinar Vijesti Sead Sadiković.

¹²⁵ Portal Vijesti, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/muhovic-sdp-vodio-bihorce-da-se-poklone-krvniku-islama-866464>

Polemike oko pjesnika dođu tako s vremena na vrijeme i pogode nas poput vremenske nepogode. Neki mu advokatišu, neki ga šalju pred vojni sud. Crnogorski filolog Adnan Čirgić odlično je zapazio da napadi na Njegoša u smislu njegove genocidnosti u stvari aboliraju primitivne i neobrazovane horde koje su počinile genocid recitujući njegove stihove – izvađene iz konteksta. „Te genocidne horde dale su tim stihovima nov kontekst“.¹²⁶ Jednako štetne poput tih napada jesu i neke odbrane Njegoševa djela koje često nemaju dodirnih tačaka s izvornim Njegošem. Velike su razlike između Njegoša koji je živio na Cetinju, vladao Crnom Gorom i pisao spomenike naše književnosti i Njegoša koji je građen nakon njegove smrti. Lijepo je Stanko Cerović prije više od dvadeset godina primijetio da je „Prvi i najveći nesporazum (je) ime Njegoševo. Umrlijano crnogorskim i srpskim velikim idejama, nemaštovitim čitanjem ‘tupoga pogleda’ koje je uvijek išlo za tim da iscijedi sok i uguši dah života u stihovima, slavopojkama i napumpanim osjećanjima koja se vuku oko Njegoša kao presude njegovoj nedarovitosti, umjetničkoj beznačajnosti, socijalnoj i političkoj štetnosti. Pomislite li na njega, već ste odvojeni od zemlje, u bezvazдушnom prostoru crnogorske retorike; izgovorite li njegovo ime, ugazili ste usred najgoreg nacionalnog i folklornog kiča; ako ga citirate, a ne pocrvenite od sramote, nema boljeg dokaza da ste sa sobom u društvu tvrdokorne budale.“¹²⁷

Citirana literatura:

- Andrijašević, Živko & Rastoder, Šerbo, *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*, Podgorica, IZICG, 2006.
- Babović, Milosav, „Kosovski mit u Njegoševom ‘Gorskom vijencu’“, *Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore*, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990.
- Bakočević, Aleksandar, „Satanisti i Njegoš“, *Liberal*, 2. 11. 1993.
- Baskar, Bojan, „Njegoš med dvema svetništvoma: slavljenje nacionalnega pesnika in vladarja ob dvestoti obletnici njegovega rojstva“, In: *Kulturni svetniki in kanonizacija*, Ed. by Marijan Dović, Založba ZRC, Ljubljana, 2016.
- Cerović, Stanko, *Njegoševe tajne staze*, Podgorica, 1996.
- Čirgić, Adnan, „Je li Njegoš genocidni pjesnik“, *Matica*, jesen 2013.
- Ćosić, Dobrica, „Njegošev rod na raskršću“, *Pobjeda*, br. 8948, 29. 10. 1990.

¹²⁶ Čirgić, „Je li Njegoš genocidni pjesnik“, *Matica*, jesen 2013, str. 556.

¹²⁷ Cerović, str. 5.

- Glendža, Petar, „Nacionalna istorija u udžbenicima za istoriju 1945–1989“, In: *Prosvjetne prilike u Crnoj Gori 1834–2014. godine*, zbornik radova, Cetinje, 2015.
- Jeknić, Dragoljub, „Njegoš 1991“ (pjesma), *Ovdje*, br. 279, 1992.
- Kaluđerović, Lidija, *Njegoš u crnogorskim periodičnim publikacijama i zbornicima: 1835–2012*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2013.
- Kilibarda, Novak, „O posveti Gorskog vijenca“, *Ovdje*, br. 238, 1989.
- Lakićević, Dragan, „Njegoš na Kosovu“ (pjesma), *Ovdje*, br. 241–242, 1989.
- Ljumović, Janko, „Crnogorsko narodno pozorište u traganju za redefinicijom crnogorskog kulturnog identiteta: Estetski i emancipacijski aspekti savremene repertoarske politike“, In: *Crnogorske studije kulture i identiteta*, zbornik radova, Podgorica, 2016.
- Markuš, Andrija, „Minić nišanio u Njegoša“, *Glas Crnogoraca*, 23. 11. 2001.
- Nogo, Rajko Petrov, „Dobro čuvaju Njegoša“, *Sjutra*, 14. 10. 1992.
- Papović, Dragutin, *Intelektualci i vlast u Crnoj Gori 1945–1990*, Matica, Podgorica, 2016.
- Pejović, Radovan, „Vladika i njegova riječ“, *Pobjeda*, 22. 12. 1992.
- Perović, Sreten, „Vojskovođa kosovske budućnosti“, *Monitor*, 5. 7. 1996.
- Popović, Milorad, „Njegoš u raljama politike“, *Monitor*, 19. 6. 1998.
- Radojičić, Mihailo, „Otpozdrav rodu“, *Monitor*, 17. 12. 1993.
- Radulović, Zoran, „Poniženje“, *Monitor*, 22. 10. 1993.
- Raičević, Rajka, „Da je Njegoš živ tužio bi Minića“, *Dan*, 27. 11. 2001.
- Rajnelt, Džanel, *Politika i izvođačke umetnosti: zbirka eseja*, Univerzitet u Beogradu & Fakultet dramskih umetnosti & Studio – Laboratorija izvođačkih umetnosti, Beograd, 2012.
- Sekulić, Ksenija, „Zla sudba pustinjaka cetinjskog“, *Monitor*, 9. 10. 1992.
- Šćekić, Radenko, „Politička previranja u Crnoj Gori 1996–1998. godine“, *Matica*, br. 49, proljeće 2012.
- Šćekić, Radenko, „Sredstva političke propagande u Crnoj Gori“, *Matica*, br. 48, zima 2011.
- Tompson, Mark, *Izvod iz knjige rođenih – priča o Danilu Kišu*, Beograd, 2014.
- Vlahović, Petar, „Kosovska legenda u svetlu usmene crnogorske tradicije“, *Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralštvu Crne Gore*, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990.

- Vojinović, Perko, „‘Komentari’ filozofa Slobodana Tomovića ili savremene zablude o Njegošu i Crnogorcima“, *Ovdje*, br. 238, 1989.
- Wachtel, Andrew B., „How to use a classic: Petar Petrović in Twentieth Century“, In: *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth Century Southeastern Europe*, Ed. John Lampe, Mark Mazower, 2004.

Boban BATRIĆEVIĆ

RECEPTION, REINTERPRETATION AND USE OF NJEKOŠ AND HIS WORK IN THE GOVERNMENT’S POLITICAL PROPAGANDA AND DISCOURSE IN MONTENEGRO FROM 1989 TO 2013

The author of this paper analyses the levels of use of Petar II Petrović’s name and work in discourse and propaganda of the government in Montenegro from the so-called AB Revolution to 2013, when two hundred years since the birth of Njegoš were marked. The emphasis was placed on changing the discourse on Njegoš and the contextualization of current political events with the reinterpretation of his work.

Key words: *Njegoš, government, Montenegro, discourse, propaganda, politics*